

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**TÜRKİYE EKONOMİSİ'NDE EKONOMİK
BÜYÜME İHRACAT İLİŞKİSİ**

Ali GÜLER

**İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI**

OCAK 2017

TÜRKİYE EKONOMİSİ'NDE EKONOMİK BÜYÜME İHRACAT İLİŞKİSİ

Ali GÜLER

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

OCAK 2017

Ali GÜLER tarafından hazırlanan "Türkiye Ekonomisi'nde Ekonomik Büyüme İhracat İlişkisi" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı/İktisat Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Zeynel Abidin ÖZDEMİR Gazi Ün.

İktisat Anabilim Dalı, Üniversite Adı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.....

Başkan: Prof. Dr. Zeynel Abidin ÖZDEMİR

İktisat Anabilim Dalı, Üniversite Adı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.....

Üye: Doç.Dr. Şenol ALTAN

Ekonomi Anabilim Dalı, Üniversite Adı Gazi Ün.

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.....

Üye: Yrd. Doç.Dr. Ömer Tanju DURUSOY Gazi Ün.

İktisat Anabilim Dalı, Üniversite Adı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.....

Tez Savunma Tarihi 02/07/2014

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli Şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ali GÜLER

25/01/2017

TÜRKİYE EKONOMİSİ'NDE EKONOMİK BÜYÜME İHRACAT İLİŞKİSİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Ali GÜLER

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ocak 2017

ÖZET

Bu yüksek lisans tez çalışması Türkiye’de ekonomik büyüme ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışmada, konuya ilişkin iktisat literatüründe yer alan kuramlar ve araştırmaları kısaca yer almaktadır. Ayrıca Türkiye’de ihracat ekonomik büyüme ilişkisine yönelik uygulamalı bir araştırma da bulunmaktadır. Tez çalışması 1987 – 2010 dönemi için yapılmıştır ve bu dönemde Türkiye’de uygulanan ihracata dayalı ekonomik büyüme politikasının başarısını da ortaya koymaktadır. Çalışmada etki – tepki analizleri kullanılarak bulgular değerlendirilmiştir. Ulaşılan bulgular Türkiye için ihracata dayalı ekonomik büyüme modeli ile istenen sonuçlara ulaşamadığını göstermektedir. Çalışmanın konusu bu sonuca neden olan etmenleri araştırmak değildir. Bu tartışmalar tez konusunun kapsamı dışındadır. Çalışmanın hedefi araştırmanın kapsadığı dönem için Türkiye’de ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ne olduğunu ortaya koymaktır.

Bilim Kodu :
Anahtar Kelimeler : İhracat, Ekonomik Büyüme, Dış Ticaret,
Sayfa Adedi : 73
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Zeynel Abidin ÖZDEMİR

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND EXPORT IN
TURKISH ECONOMY

(Master's Thesis)

Ali GÜLER

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

January 2017

ABSTRACT

In this master thesis, the relationship between economic growth and export in Turkey is investigated empirically. In the study, initially, theories and earlier studies in the related literature is reviewed and provided briefly. The study cover the period of 1987-2010 and this study provide evidence for whether export-led growth policy implied over this period is successful or not. In this regard, the study is used and evaluated impulse - response function. The obtained results suggest that the export-led growth model is not successful as much as it was expected. The thesis does not investigate further this since it is out of coverage of thesis's interest. The study's purpose is to put forward what the relationship between economic growth and export in Turkey for the period mentioned above is.

Science Code :
Key Words : Export, Economic Growth, Foreign Trade
Page Number : 73
Supervisor : Prof. Dr. Zeynel Abidin ÖZDEMİR

TEŞEKKÜR

Bu yüksek lisans tez çalışması, yaşanan küresel krize karşın Türkiye ekonomisinin ihracat ve ekonomik büyüme yönünden gelişme kaydettiği, finansal ve ticari anlamda Dünya ile bütünleştiği bir süreçte yazılmıştır. Tez konusunun, Türkiye'deki ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmaya yönelik seçilmesinde yaşanan bu gelişmelerin etkisi büyüktür.

Çalışmanın başlangıcında, konuya ilişkin temel kavramlar ve teorik yaklaşımlar araştırılmıştır. Bu çerçevede ekonomik büyüme teorileri ve dış ticaret teorileri incelenmiş ve bu iki alandaki gelişmeler nedenleri ile araştırılmıştır. Daha sonra teorik açıdan ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik iktisat literatüründe yer alan görüşler çalışılmıştır. İhracat ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen, Dünya ölçeğinde ve Türkiye için yapılmış ampirik çalışmalar incelenerek ulaşılan bulgular, kullanılan yöntemleri ile beraber değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, izlenen politikalar çerçevesinde geçmişten bu güne Türkiye ekonomisi için büyüme ve dış ticaret açısından sürecin nasıl geliştiği incelenmiş ve bu gelişmelerin ülke ekonomisi açısından ne gibi sonuçlar doğurduğuna yönelik sorgulamalar yapılmıştır. Bu sorgulama yapılırken, Granger Nedensellik testi ve etki-tepki analizleri kullanılmış ve bulgular değerlendirilmiştir.

Çalışmalarım sırasında bana desteğini esirgemeyen tez danışmanım, Sayın Prof.Dr. Z. Abidin Özdemir'e ayrıca, anlayışlarından dolayı mesai arkadaşlarım ve aileme teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLERİN LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM.....	3
EKONOMİK BÜYÜME MODELLERİ.....	3
1.1. Klasik Büyüme Modeli	4
1.2. Harrod - Domar Büyüme Modeli	7
1.3. Neo- Klasik Büyüme Modeli	9
1.4. İçsel Büyüme Modeli	14
2. BÖLÜM.....	19
DIŞ TİCARET TEORİLERİ.....	19
2.1. Klasik Dış Ticaret Teorisi	20
2.2. Neo - Klasik Dış Ticaret Teorisi	22
2.3. Modern Dış Ticaret Teorileri	27
3. BÖLÜM.....	33
DIŞ TİCARET EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	33
3.1. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Yönelik Teorik Yaklaşımlar	33
3.2. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Yönelik Ampirik Bulgular.....	40

	Sayfa
4. BÖLÜM.....	49
TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET	49
5. BÖLÜM.....	57
İHRACAT VE MİLLİ GELİR ARASINDAKİ İLİŞKİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	57
SONUÇ	65
KAYNAKÇA.....	67
ÖZGEÇMİŞ	73

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 5.1. Reel İhracat ve Reel Milli Gelir serileri için ADF birim kök test sonuçları.....	60
Çizelge 5.2. En Uygun Gecikme Uzunluğunu Tespitine İlişkin Test Sonuçları	62
Çizelge 5.3. Reel İhracat ve Reel Milli Gelir serileri için Arasında Eş-bütünleşme Test Sonuçları	62

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 1.1. Solow Modeli Durağan Durum Hali.....	12
Şekil 1.2. Solow Modeli Etkin İşgücü Başına Sermaye Miktarı	13
Şekil 2.1. Teklif Eğrisinin Oluşumu	23
Şekil 2.2. Türkiye ve ABD'nin Temsili Teklif Eğrileri.....	24
Şekil 2.3. Heckscher – Ohlin Modeli.....	25
Şekil 2.4. Ürün Dönemleri Teoremi	30
Şekil 2.5. Yoksullaştıran Büyüme	37
Şekil 5.1. Reel İhracat.....	58
Şekil 5.2. Reel Milli Gelir.....	58
Şekil 5.3. Mevsimsellikten Arındırılmış İhracat ve Milli Gelir Serileri	59
Şekil 5.4. Reel İhracattaki Değişime Reel Milli Gelirin Verdiği Tepki	63
Şekil 5.5. Reel Milli Gelirdeki Değişime Reel İhracatın Verdiği Tepki	64

GİRİŞ

Küreselleşen Dünya Ekonomisi göz önüne alındığında, ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmanın en etkin yollarından birinin ihracatı artırmak olduğu düşünülebilir. 1960'ların sonunda, özellikle Güneydoğu Asya ülkelerinde uygulanan ihracata dayalı ekonomik büyüme modelinin etkilerini araştıran çalışmalar, bu modelin başarılı olduğuna yönelik sonuçlara erişmiştir.¹

Ekonomi politikalarının ihracata dayandırılması altında yatan temel düşünce, ihracat ile milli gelir arasında ortaya çıkması öngörülen güçlü ilişki nedeni ile ihracat artışları sonucunda, istihdam üretim ve milli gelirin de ihracata paralel biçimde artacağı tezidir. Bu görüşün ortaya koyduğu, ihracata dayalı ekonomik büyüme modeli, 1980 yılı ile beraber Türkiye'de ekonomi politikalarının temelini oluşturmuştur.

Tez çalışmasında öncelikle tarihsel dönüşüm itibariyle dış ticaret ve GSMH arasındaki ilişkiye yönelik akımlar hakkında bilgi verilecek olup, ilerleyen bölümlerde Türkiye'de uygulanan ekonomi politikaları, etkileri ve Türkiye Ekonomisi'nin geçirdiği süreç tartışıldıktan sonra tez çalışmasının inceleme dönemi içinde ortaya çıkan ekonomik gelişme ve politikalar farklı bir alt başlık altında daha detaylı biçimde değerlendirilecektir.

Türkiye 1980 öncesi çeşitli dönemlerde, dışa açık veya ithal ikameci politikalar uygulasa da Dünya'da yaşanan değişimlere ayak uydurarak, 24 Ocak 1980'de alınan kararlar ile köklü bir politika değişikliğine gitmiştir. Bu değişiklik ile ihracata dayalı büyüme modeline geçilmiştir. Bu tez çalışması Türkiye'de ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırırken aynı zamanda 24 Ocak 1980 sonrası dış ticaret ve ekonomik büyüme alanında yaşanan paradigma kaymasının sonuçlarını da incelemeye yöneliktir. 1980 sonrası incelendiğinde ihracata dayalı büyüme modelinin çok sayıda ülke tarafından uygulandığını ve göreceli olarak bu politikaları uygulayan ülkelerin, ithal ikameci politikaları tercih eden ülkelere kıyasla daha yüksek ekonomik büyüme sağladıkları görülmektedir. Ancak ihracata dayalı büyüme modelini uygulayan ülkelerin 1990'lı yıllarla beraber karşılaştığı, küresel krizlere karşı duyarlılık, cari açık gibi ekonomik dengesizlikler, tez çalışmasının konusunun kapsamında değildir. Çalışma ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye için incelerken yaşanan politika değişikliklerini de bu çerçevede ele almaktadır.

¹ Khan, A., Malik, A. ve Hasan, L. (1995). *Export Growth And Causality: An Application Of Cointegration And Ecm Model*. The Pakistan Development Review.No.3.

1. BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME MODELLERİ

Ekonomi politikalarının öncelikli hedefi, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek ve ülkenin zenginliğini artırmaktır. Ekonomik büyümenin araçları ve kaynakları iktisat bilimi için geniş bir tartışma alanıdır. Bunun yanında dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki iktisatçıların çok sık araştırdığı bir konudur.

İktisat bilimi için ekonomik büyüme daima güncelliğini koruyan bir araştırma alanıdır. “James Tobin’e göre, büyüme sorusu yeni bir şey olmayıp, aksine her zaman iktisadın ilgisini çeken ve meşgul eden ve asırlık bir soru olan, bu gün mü gelecek mi, sorusu için bir maskedir”² Bir ekonomide büyüme için üretim olmalıdır. Üretim, doğal kaynaklar, işgücü, sermaye, gibi üretim faktörlerinin, girişimciler tarafından teknolojinin olanakları çerçevesinde bir araya getirilerek mal ve hizmete dönüştürülmesi gerçekleştirilir.

Ekonomik büyüme, çoğunlukla ekonomide yer alan tüm iktisadi ajanların toplam gelirlerini gösteren, gayri safi yurt içi hasıla verileri ile ölçülür. Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa değeridir. “Ekonomik Büyüme; genel olarak bir ekonominin üretim kapasitesinde sayısal olarak ölçülebilen genişleme veya artışları tanımlayan kavram olarak kabul edilmektedir. Bu durumda büyüme daha fazla üretim yapılması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda büyüme; üretim kapasitesindeki artışa paralel olarak ulusal gelirin artması şeklinde yorumlanabilir.”³

Bu tanıma göre ekonomik büyüme, bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen tüm mal ve hizmetlerde görülen artış biçiminde tanımlanabilir. GSYİH, piyasa fiyatları üzerinden belirlenir. Bu nedenle ekonomik büyüme hesaplanırken, genel kabul gören yaklaşım, fiyat artışlarındaki etkiyi arındırmak ve reel GSYİH üzerinden ekonomik büyümenin izlediği yolu çizmektir.

² Mankiw N. G. (2009). *Makroekonomi*, Eflatun Yayınevi, 214.

³ Berber, M. (2003). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, 2. Baskı, Derya Kitabevi, 3.

İktisat bilimi içinde ekonomik büyümeye ilişkin araştırmalar makro ekonominin alanına girer. Ekonomik büyüme konusu iktisatçılar için ilgi çekici olmasının yanında pek çok farklı değişkeni de altında barındıran bir çalışma alanıdır. Robert Lucas’a göre “Ekonomik büyüme üzerinde düşünölmeye başlandığında, başka bir şey düşünmek artık zordur.”⁴ çalışmanın bu bölümünde ekonomi literatürde yer alan başlıca büyüme modelleri incelenecektir.

1.1. Klasik Büyüme Modeli

A.Smith’in 1776 yılında yazdığı “Milletlerin Zenginliğı” adlı yapıt ile klasik iktisat öğretisinin ve iktisat biliminin temellerini attığı kabul edilir. Smith sonrasında klasik öğreتيye katkıda bulunan başlıca iktisatçılar arasında Ricardo, Maltus, Say, Senior ve Mill’in adları sayılabilir. Bu düşünürlerin ekonomik büyümeye ilişkin farklı görüşleri olsa da, büyüme modeli açısından klasik okul içinde en çok yer tutan, David Ricardo’nun oluşturduğu büyüme modelidir.

Smith kuramında zenginliğin kaynağı araştırmış ve aynı zamanda ekonomik büyümenin nedenlerini incelemiştir. Smith’e göre ekonomik büyüme emek verimliliğine dayanmaktadır. Emek verimliliğinde ortaya çıkan artış, zenginlik artışıdır ve tüm ulusları zenginleştiren de budur. Smith, emek verimliliğindeki artışı iş bölümüne dayandırmakta, Milletlerin Zenginliğı adlı kitabında bu konu ile ilgili örnekler vermektedir. Bu örneklerden en ünlüsü toplu iğne üretim süreci ile ilgili olandır. “İşçiler birbirine bağılı olmadan ayrı ayrı çalışsalar, bu belirli iş için yetişmemiş bulunsalar, bunlardan her biri günde teker teker kuşkusuz, yirmi iğne belki bir tek bir iğne bile yapamayacaklardı. Yani, yaptıkları çeşitli işlemlerin elverişli bölümü ve birleşimi sonucunda şimdi başardıklarının iki yüz kırkta birini muhakkak, dört bin sekiz yüzde birini, ihtimal ki, beceremeyeceklerdi.”⁵ Sanayi devriminin başlarında görölen üretim sürecindeki değişiklikler ve çarpıcı ekonomik büyüme Smith’in düşüncelerinin biçimlenmesinde temel dayanak noktası olmuştur. Smith’e göre iş bölümü ile emeğin artan getirisi söz konusudur, emeğin artan getirisi de ekonomik büyümenin kaynağıdır.

Smith’in kuramında işbölümün tetikleyen olgu pazar büyüklüğüdür. “Smith’e göre herhangi bir toplumdaki üretim düzeyi verimli emekçilerin sayısına ve verimlilik düzeyine

⁴ Lucas R.E. (1988). On The Mechanics of Economic Development, *Journal of Monetary Economics*, 4.

⁵ Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliğı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7.

bağlıdır. Verimlilik ise, uzmanlaşmaya ya da iş bölümünün ölçüsüne bağlıdır. İş bölümünün ölçüsünü etkileyen iki koşul vardır. İlki yaygın uzmanlaşmanın gerçekleşmesi için gelişmiş bir piyasa ya da ticari mübadele ekonomisinin olmasıdır. Pazar ekonomisinin olduğu yerde de uzmanlaşma derecesi pazarın büyüklüğü ile bağlantılıdır.”⁶

Smith’in ekonomiye ilişkin iyimser yaklaşımları büyüme konusunda da kendini göstermektedir. Bu düşünce tasarımına göre, ekonominin bir duraklama yada kriz yaşamadan istikrarlı büyümesi için sınıfsal çatışma gibi engeller söz konusu değildir. Smith iş bölümü ve verimliliği büyüme için ön şart görmekte bu amaçla gelişmiş bir pazar sisteminin yanında bu pazarın da yeterince büyük olması gerektiğini savunmaktadır. Bu noktada Smith dış ticareti de ekonomik büyüme için önemli bir konuma yerleştirmektedir.

Smith ekonomiyi olumlu bir pencereden analiz etse de ona göre de büyüme sonsuz değildir. “Kar haddi, faiz haddine düşünce, Smith’e göre büyümenin doğal sınırı olan durgunluk dönemine geçilir. Bu dönemde ücretler geçimlik düzeyde ve nüfus da sabittir. Kar haddi düştüğü için safi yatırım da yoktur. Buna karşılık toprak tekeli elinde bulunduran toprak sahiplerinin rantı çok yüksektir.”⁷ Smith çalışmasında toprak sahiplerinin durgunluk sürecinde neden rantlarının yükseldiğine ilişkin tatmin edici açıklamalar getirememiştir. Bu konudaki önemli açıklamalar, “azalan verimler”⁸ yasası yardımı ile Ricardo’dan gelmiştir.

Ricardo’nun ekonomik büyüme modeli tarım kesimindeki tahıl üretimi üzerine kuruludur. Model aynı zamanda uzun dönemde üretim faktörlerinin toplam hasıladan alacağı payı da tartışmaktadır. Ricardo ekonomik faaliyetlere katılanları, işçiler, girişimciler ve toprak sahipleri olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflar ücret, kar ve rant geliri elde etmektedir. Ricardo, toplumsal kesimlerin üretimden elde ettikleri payların zaman içinde değişeceğini ileri sürer.

Ricardo’ya göre, toplam hasıla içinde karlar zamanla azalacak, rantın payı zamanla artacak ve ücretlerin payı zaman içerisinde kişi başına sabit kalacaktır. Ancak nüfus artışı

⁶ Hunt, E. K. (2005). *İktisadi Düşünce Tarihi*, Dost Kitapevi, 92.

⁷ Kazgan, G. (2008). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitapevi, 95.

⁸ Azalan Verimler Yasası: Üretim süreci sırasında, kullanılan girdilerden biri değişken ve diğerleri belirli bir düzeyde sabit tutulduğunda, değişken olan girdinin kullanımı artırıldığında, toplam ürün başlangıçta artan oranlarda, izleyen aşamalarda azalan oranlarda artış gösterir. Üretim sürecinde bir girdinin arttırılması ile bir noktadan sonra üretim artışı meydana gelmez ki bu noktaya da doyum noktası denir.

nedeni ile kümülatif olarak toplam hasıla içerisinde ücret ödemelerinin payı artacaktır. Ricardo faktör gelirlerindeki bu değişikliği, kendisine ait olan azalan verimler yasasına bağlar, ona göre verimlilikteki düşüş karları azaltırken, verimsiz toprakları işletilmeye açılması rantı artırmaktadır. Ricardo azalan verimler yasası sayesinde Smith'in kuramındaki eksik parçayı tamamlamış ve ekonomik büyümenin durmasının nedenine ilişkin bir açıklama getirmiştir.

Faktör gelirlerindeki değişim ve bölüşümde görülen bu farklılaşma, Ricardo'ya göre uzun dönemde ekonomik büyümeyi “Kıyamet noktası” adı verilen durma noktasına taşıma potansiyeline sahiptir. “Ricardo'nun tahıl modelinde tüm girdiler (toprak, emek ve sermaye) tahıl fiyatlarına bağlıdır. İşgücü arttıkça, işçileri beslemek için gerekli ek tahıl, ilave toprak gerektirecektir ve ihtiyaç duyulan ilave toprak daha az verimlidir. Fazla sermaye ve işgücü aynı toprağa uygulansa bile sonuç aynıdır. Net çıktı düşerken ekonomik büyüme yavaşlamaktadır⁹.”

Ricardo'nun modelinde, azalan verimler yasası gereği, toplam hasıla içinde rantın payı artmakta ve karın payı azalmaktadır. Azalan karlar ise bir noktadan sonra girişimcileri yatırım yapmaktan alıkoymaktadır. Faktör gelirlerindeki bu değişimin, girişimciler ve toprak sahipleri arasında yani sınıflar arasında çatışmaya neden olacağı ileri sürülmüştür. Modele göre verimlilik artışı sağlanmaz ise sonuçta bir gün ekonomide karların sıfırlanacağı ve büyümenin duracağı kıyamet noktasına gelineceği savunulur. Ricardo, ekonomik büyümenin durduğu kıyamet noktasını ötelemek için, verimlilik artışının yanında sunduğu en çarpıcı öneri dış ticarettir. Buna göre dış ticaret ekonomik büyümeyi sürdürmek için çok önemli bir yoldur. Ricardo'nun ortaya koyduğu dış ticaret kuramı, “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi” olarak adlandırılmış ve uzun süre güncelliğini korumuştur.

Smith gibi toplumsal sınıfları göz önüne alarak bir analiz yapan Ricardo, bölüşüm kaynaklı sınıf çatışmalarını ön plana çıkararak, Smith'e göre daha karamsar bir tablo çizmektedir. Ancak her iki düşünür de farklı dış ticaret kuramlarına sahip olmasına karşın, ekonomik büyüme için dış ticaretin önemini vurgulamaktadır.

⁹ Skousen, M. (2003). *Modern İktisadın İnşası*, Liberte Yayınları, 109.

Klasik büyüme modeli de denilen ve daha çok Ricardo ile anılan büyüme modelinde emek ve sermaye için azalan verimler kanunu, Smith'in büyüme modelinde ise sermaye için azalan verimler kanunu ve emek için artan verimler kanunu hâkimdir. Klasik büyüme kuramı zamanının tarıma dayalı ekonomilerini açıklamaya yönelik düşünceleri barındırmakta ve günümüz ekonomilerini anlamak için yetersiz kalmaktadır. Ancak bu kuram ilk sistemli büyüme teorisi olması bakımından iktisadi büyüme teorisinin başlangıç noktasıdır.

1.2. Harrod - Domar Büyüme Modeli

İktisadi büyüme süreçlerini açıklama bakımından ilk önemli çalışmanın Ramsey'in 1928 yılında yaptığı, "A Mathematical Theory of Saving" adlı eser olduğu pek çok araştırmacı tarafından kabul edilir. Bu çalışmanın ardından, Harrod ve Domar, Keynesyen ekonominin araçlarını kullanarak, ekonomik büyüme kavramına açıklama getirmeye çalışmıştır. "Harrod, amacınının Keynesyen ekonomiye dinamik bir boyut kazandırmak olduğunu belirtir."¹⁰ Domar, 1947 yılında yaptığı çalışma ile Harrod'un bu amacına büyük katkı sağlamıştır. Bu iki iktisatçı çalışmalarında büyümenin tasarruflar tarafından finanse edildiği varsayımı ile hareket etmişlerdir.

"Harrod eksik istihdamdan yola çıkarak tam istihdam dengesini veren büyümenin yollarını aramıştır. Domar ise tam istihdam dengesinden yola çıkarak, tam istihdamın sürdürülmesini sağlayacak büyüme oranı üzerinde durmaktadır."¹¹ Bu iktisatçıların oluşturduğu büyüme modelinde temel hareket noktası net yatırımın ikili etkisidir. Net yatırım bir yandan üretime yönelik bir talep oluşturmakta, diğer yandan çıktı üretmek için ekonominin kapasitesini arttırmaktadır. Sonuç olarak bir ekonomide herhangi bir dönemde gerçekleştirilen net yatırım, talep ve kapasite etkisi ortaya çıkarmaktadır. Bir dönemde, net yatırım miktarı dönemin net tasarrufuna eşitse ve gelir ile çıktı düzeyi arasında denge kurulacak ise, planlanan tasarrufla planlanan yatırım birbirine eşit olması gereklidir. Bu eşitlik ise Keynesgil duruma karşılık gelmektedir.

Harrod- Domar büyüme modeline daha yakından bakıldığında Keynesyen düşünce sistemi kendini göstermektedir. Buna göre, kapitalist sistemin kararsız bir yapıya sahip

¹⁰ Harrod, R. (1939). An Essay in Dynamic Theory, *Economic Journal*, 15.

¹¹ Özgüven, A. (1988). *İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması*, Filiz Kitapevi, 98.

olduğu görüşü ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bu kararsız yapı, girdiler arasındaki ikame oranının küçük kabul edildiği bir üretim fonksiyonuyla resmedilmektedir. Kapitalist sistemin bu kararsız yapısındaki aksaklıkların önlenmesi için kaçınılmaz olarak, planlamacı ve müdahaleci devlet politikaları söz konusudur.

Harrod- Domar modeli, üretim faktörlerinin ikame edilemez olduğunu ve yatırım kararlarının, beklenen mal ve hizmet taleplerinin bir fonksiyonu olduğunu kabul etmektedir. Bu çerçevede modelin ulaştığı önemli bir sonuç ise, ölçeğe göre sabit getirinin ve yatırımcıların gelecekteki mal ve hizmet taleplerine göre şekillenen, bağımsız bir yatırım fonksiyonunun varlığı durumunda, kapalı bir ekonomide dengesiz bir büyüme patikasının oluşacağıdır. Ayrıca, modele göre hükümet politikaları uzun dönem büyüme performansını etkileyebilmektedir. Modelin yüksek makro ekonomik performans için gerekli gördüğü koşullar dört madde ile aşağıda sıralanmıştır.¹²

- Yüksek Yatırım / Tasarruf oranları
- Yüksek sermaye verimliliği
- Sermaye mallarına katkıda bulunabilecek ileri teknolojik gelişim
- Kişi başına düşen gelirde artış amacı ile düşük nüfus artışı

Harrod- Domar modelinde, iktisadi büyüme, milli gelirdeki artışlarla ölçülmektedir. Büyüme hızı milli gelirdeki artış miktarının, milli gelire oranlanması ile elde edilir. Modelde sermayenin verimliliği yerine Sermaye /Hasıla oranı kullanılmakta ve yatırım oranı ile fiili büyüme hızının, istikrarlı ve dengeli bir büyümeyi sağlaması için gerekli büyüme hızına eşit olması gereklidir. Sonuçta modele göre, büyüme süreci boyunca her dönemde yaratılan mal ve hizmetlerin tümünün arz ve talep fazlalığı yada eksikliği oluşturmaması gereklidir. Bu denge ise yatırım tasarruf eşitliği ile sağlanmaktadır. Harrod – Domar modelinin önemli çıkarımlarından birisi, bir dönemin sermaye birikiminin bir sonraki dönem için çıktının kaynağı olmasıdır.

¹² Vaitsos, C.V. (2003). *Growth Theories Revisited: Enduring Questions With Changing Answers*, Unu / Intech Discussion Paper, 10.

1.3. Neo- Klasik Büyüme Modeli

Neo - Klasik büyüme modeli içsel büyüme modelleri ortaya çıkana kadar iktisat literatüründe baskın olarak yer almıştır ve çok sayıda iktisatçının görüşlerini barındırır. Bu iktisatçılar arasında Neo - Klasik okula en büyük katkı, 1950’li yıllarda yaptığı çalışmalarla Solow’dan gelmiştir, bu nedenle Neo - Klasik büyüme modeli çoğunlukla Solow’un adı ile anılır.

Bu modelin iki türevi vardır ilki basit Solow modelidir. Basit model Sermaye birikiminin önemini açıklar ve sermayenin azalan getirisinin olduğunu varsayar. Ancak basit Solow modelinde kişi başına gelir uzun vadede, yani durağan durumda artmaz sabit kalır. Solow, diğer modelde teknolojiye yer vermiştir, bu modelde kişi başı gelir büyümesi teknolojik büyüme ile açıklamıştır. Burada dikkate değer konu teknolojinin dışsal olmasıdır ve bu nedenle ikinci Solow modeline dışsal büyüme modeli de denir.

Solow, büyüme modelini inşa ederken, işgücü miktarındaki değişimleri göz önüne alarak işgücü ve sermayenin birbirleri yerine ikame edilebileceklerini öne sürmüştür. Ayrıca Solow’un modeli büyümenin, teknoloji çerçevesinde değişen faktör oranları ve esnek faktör fiyatları nedeni ile istikrarsız olamayacağını da öne sürmektedir.

Neo - Klasik büyüme modeline göre nüfus artışı ve teknolojik ilerleme büyümenin kaynağını oluşturmaktadır. Solow, iş gücü ve sermayenin üretim sürecinde farklı oranlarda kullanılabilmesini göz önüne alarak, çalışmasını Cobb-Douglas¹³ üretim fonksiyonuna dayandırmıştır.

Solow Büyüme Modeli, dört değişken üzerine kuruludur. “Bu değişkenler, çıktı (Y), fiziksel sermaye (K), işgücü (L) ve işgücü etkinliği yani bilgi olan (A) değişkeni. Bu girdiler bir araya gelerek t zamanında, çıktıyı (Y) üretirler”.¹⁴ Modelde teknoloji ve nüfus artış hızı dışsal ve sabittir.

¹³ Chicago Üniversitesi’den matematikçi ve iktisatçı Charles W. Cobb’un 1928’de Paul H. Douglas ile birlikte ortaya attığı fonksiyondur. Üretim sürecinde ikame edilebilir iki üretim faktörü (emek ve sermaye) arasında bir bağıntı kurarak ürünün bu iki üretim faktörünün ne oranda kullanılarak gerçekleştirildiğini ortaya koyar. Cobb Douglas fonksiyonu neo klasik okuldan doğmuştur ve 1. dereceden homojen fonksiyondur. Bu fonksiyon, $Q = AK^\alpha L^\beta$, biçiminde gösterilir ve $A > 0$, $\alpha > 0$, $\beta > 0$ olarak verilmiştir. Bu üretim fonksiyonunda ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur.

¹⁴ Rommer, D. (1996). *Advanced Macroeconomics*, The McGraw-Hill Yayınları, 7-8.

Teknolojinin dışsal kabul edilmesi modelin eksik yönü olarak eleştiriye uğramıştır. Ancak bu gibi varsayımların modelin basitleştirici ve anlaşılır olması bakımından tercih edildiği görülmektedir. Solow’a göre; “Bütün teoriler, çok da gerçek olmayan varsayımlara dayanır. Teoriyi teori yapan budur. Başarılı teori kurma sanatı, varılan sonuçların çok duyarlı olmayacağı, kaçınılmaz basitleştirici varsayımlar yapmaktır”¹⁵

Bu büyüme modelinde çıktının artarak ekonomik büyümenin gerçekleşmesi, üretim faktörlerindeki artışlara bağlıdır. Ayrıca modelin temel aldığı üretim fonksiyonu olan Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun yapısı gereği büyüme modeli için ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur. Ölçeğe göre sabit getiri söz konusu iken, girdiler iki katına çıkarılırsa üretim de iki katına çıkacaktır. Bu durumda ekonomik büyüme artışının, girdilerdeki artış oranı kadar gerçekleşeceği sonucuna ulaşılmaktadır. Üretim fonksiyonu gereği işgücü başına çıktı artışı, işgücü başına sermaye stoku artışına bağlıdır. Sonuçta ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için işgücü artışının yanında işgücü başına sermaye stokunda da artış olması gereklidir.

Modele göre işgücü dışsal bir faktördür ve nüfus artışı ile ilişkilidir. Milli gelirdeki büyüme oranı, iş gücündeki büyüme oranından etkilenmektedir. Ayrıca sermaye stoku büyürken iş gücü miktarının artmaması durumunda, sermayenin marjinal verimi ve milli gelir büyüme oranı azalarak sıfıra düşmektedir. Bunun yanında, iş gücüne katılan nüfustaki artış, sermaye miktarında ortaya çıkan artıştan daha büyük olması halinde, ekonomide faiz oranları yükselecek ve reel ücret oranlarında gerilemeler görülecektir. Ters durumda yani sermaye birikimindeki artış, iş gücü arzındaki büyümeden fazla olursa, bu durumda faizlere oranla ücretler genel seviyesinin artacağı öne sürülmektedir.

Modelin varsayımları kısaca şu şekildedir.¹⁶

- Modelde ölçeğe göre getiriler sabittir.
- Sermayenin marjinal verimliliği azalmaktadır.
- Bağımsız bir yatırım fonksiyonu bulunmaktadır.
- Faktörler arası ikame söz konusudur.
- Nüfus sabit bir hızla büyümekte ve dışsal olarak belirlenmektedir.

¹⁵ Solow, R. A Contribution to the Theory of Economic Growth, *Quarterly Journal of Economics* 70, 65.

¹⁶ Kibritçioğlu A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri, *AÜ SBF Dergisi*, 53, 214.

- Ekonomik hayatta devletin rolü sınırlıdır.
- Ekonomi dışı kapalıdır.

Solow modeli, üretim fonksiyonu ve sermaye birikim denklemleri ile kurulur. Üretim fonksiyonu daha önce belirtildiği ve aşağıda gösterildiği gibi, birinci dereceden, ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında aşağıdaki gibi Cobb – Douglas tipi bir fonksiyondur.

$$Y = F (K, L) = K^{\alpha} L^{(1-\alpha)} \quad (0 < \alpha < 1)$$

Üretim fonksiyonu eşitliğinin her iki tarafı L'ye bölünerek üretim fonksiyonu işçi başına çıktı ($y = Y/L$) ve işçi başına sermaye ($k = K/L$) olarak yazılabilir. Buradan $y = k^{\alpha}$ eşitliğine ulaşılır.

Neo - Klasik model, sermaye birikiminin ortaya çıkardığı büyüme sürecinin üzerinde durmaktadır. Neo - Klasik büyüme modeli için ekonominin durgun durum büyüme dengesinde olduğu yani emek-sermaye oranının sabit olduğu durumun ortaya konması için sermaye birikim denklemi de aşağıdaki biçimde yazılır.

$$\dot{K} = sY - d K$$

Yukarıdaki denklemde $\dot{K}$ sermaye stoku miktarındaki birim zamandaki değişimi göstermektedir. Bu denkleme göre sermaye stokundaki artış, iki etmene bağlıdır. Bunlardan ilki gelirin (Y) ne kadarı tasarruf (s) edilmiş ise o kadar brüt yatırım (sY) yapılmış olmasıdır. Diğeri, üretim sırasında sermaye stokunda ortaya çıkan aşınma ve yıpranmalardır (d) bu yıpranmalar ise sermayeyi azaltır.

İşçi başına çıktı ve işçi başına sermaye kavramlarının da eklemesi ile modelin iki ana denklemine aşağıdaki gibi ulaşılır.

$$y = k^{\alpha}$$

$$\dot{k} = sy - (n + d)k$$

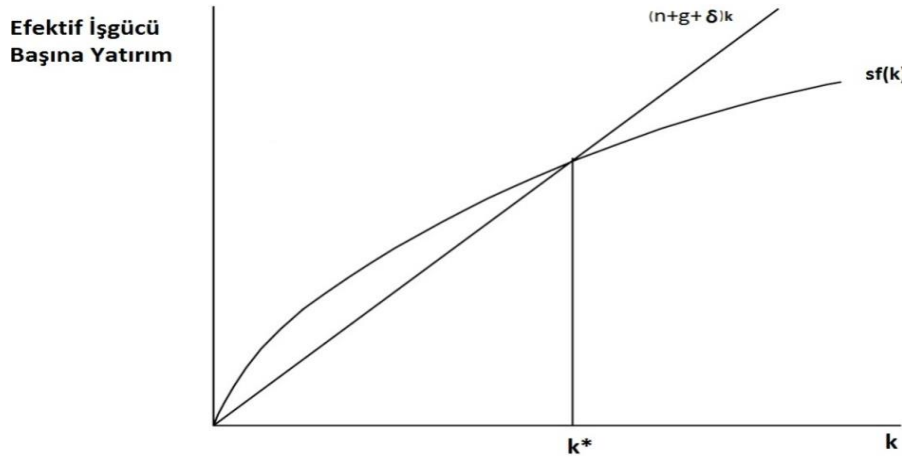
Solow modeline göre, ekonomi uzun dönemde azalan verimler kanunu sonucu, sermayenin azalan getirisi nedeniyle durağan duruma yaklaşır. Yatırım oranındaki, tasarruf

oranındaki (s) veya nüfus artış hızındaki (n) bir artış büyüme hızını geçici olarak değiştirmekte ve modele göre uzun dönemde bu değişiklik etkisiz kalmaktadır.

Neo - Klasik modelde işçi başına sermayenin durağan durum miktarı $\dot{k} = 0$ koşulu ile belirlenmektedir. Bu koşul altında daha önceki eşitlikler kullanılarak aşağıdaki denklem yazılabilir. Bu ise durağan durum denklemdir.

$$\dot{k} = sk^a - (n + d)k$$

Bu eşitlik yardımı ile işçi başına çıktının durağan durum miktarına da ulaşılabilir. Aynı zamanda bu eşitlik; “Neden biz zenginiz diğerleri daha yoksul, sorusuna Solow’un verdiği yanıtı göstermektedir. Yüksek tasarruf yatırım oranına sahip ülkeler, daha zengin olma eğilimindedir. Bu tür ülkeler daha çok işçi başına sermaye birikimi yapmaktadır ve işçi başına daha çok sermaye sahip olan ülkelerin, işçi başına çıktı düzeyi daha yüksektir. Buna karşılık, yüksek nüfus artış hızına sahip ülkeler, yoksullaşma eğiliminde olacaktır. Bu ekonomilerdeki tasarrufların büyük kısmı, artan nüfus karşısında sermaye işgücü oranını sabit tutmaya gitmek durumundadır.”¹⁷ Solow modelinin durağan durum halini yani $\dot{k} = 0$ durumu, grafiksel olarak aşağıdaki biçimde gösterilebilir.

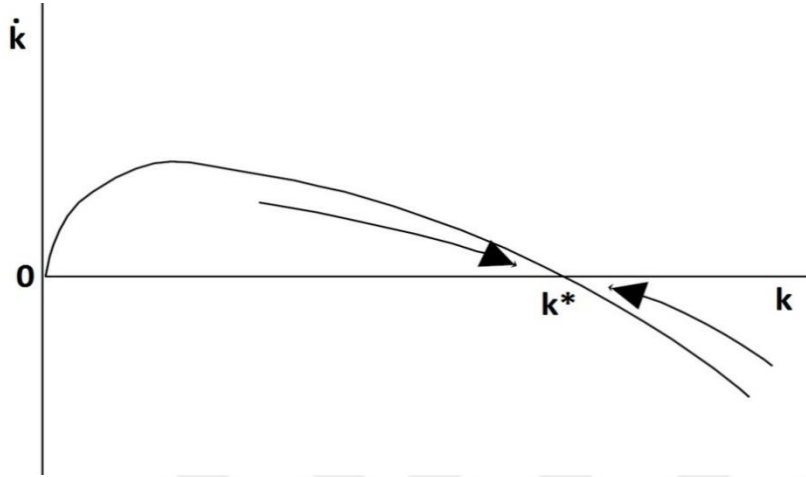

Şekil 1.1. Solow Modeli Durağan Durum Hali

Modelde yer alan azalan verimler varsayımı ile ulaşılan en önemli sonuç ekonomik büyüme ile uzun dönemde ülkeler arası yakınsamanın gerçekleşeceğine ilişkin çıkarımdır.

¹⁷ Jones, C.I. (2001). *İktisadi Büyüme Giriş*, Literatür Yayınları, 29.

“Uluslararası sermaye, marjinal etkinliği daha fazla olacağı için sermayenin kıt olduğu yoksul ülkelere kaymakta ve gelişmiş ülkelerin gelişme yolunu izleyen yoksul ülkeler, gelişmiş ülkeleri yakalamaktadır.”¹⁸

Şekil 1.2. Solow Modeli Etkin İşgücü Başına Sermaye Miktarı

Yukarıdaki grafiğe göre, ekonomide etkin işgücü başına sermaye miktarı, durağan durum değerinin altında ise fiili yatırımlar gerekli yatırımları aşmaktadır ve sermaye birikimi pozitifdir yani k yükselmektedir. Aksi halde sermaye birikimi negatife dönüşmektedir.

Sonuçta Solow modeline göre ekonominin başlangıçtaki sermaye donanımı ne olursa olsun, sürekli durağan durum değerine doğru yönelik bir hareket eğilimi söz konusudur. Bu eğilimin mantığı azalan getiriler varsayımına dayanmaktadır.

Neo - Klasik büyüme teorisine göre uzun dönemde ülkelerin kişi başına düşen milli gelir seviyeleri birbirlerine yaklaşıacaktır. Gelişmişlik farkları ise faktör donanımlarındaki fark ile açıklanmaktadır ve uzun dönemde azalan verimler kanunu gereği ülkeler arası gelişmişlik farkı ortadan kalkacaktır. Sonuçta, gelişmiş ve gelişmekte olan bir ülkede bulunan, aynı bir yatırımın başlangıçta faktör donanımlarının farklı olmasından nedeniyle gelişmekte olan ülkedeki hasılayı daha fazla arttıracığı ve büyümeyi hızlandıracağı bu yolla ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin birbirlerine yaklaşacağı beklenmektedir.

Neo - Klasik büyüme modelinin sonuçları çoğu bilim adamı için tatmin edici bulunmamıştır. Mankiw'e göre “Neo - Klasik büyüme modeli yeterince açıklayıcı değildir,

¹⁸ Romer, *a.g.e.*, 13.

ekonomilerin elli yıl öncesine göre daha yüksek standartlara sahip olduğu için bu modeller yeni durumları açıklayamamaktadır.”¹⁹ Grossman ve Helpman’a göre ise “Ülkeler arası büyüme oranları karşılaştırılırken ülkelerin sahip oldukları teknoloji düzeyleri aynı kabul edilmektedir ve bu varsayım anlamsızdır.”²⁰

Neo - Klasik büyüme teorisi, ekonomik büyüme sürecinin anlaşılmasına oldukça önemli katkılar sağlamıştır. Fakat Solow modelinde olduğu gibi, uzun dönem büyüme oranının, varsayılan bir tasarruf oranı veya teknolojik gelişme oranı tarafından dışsal olarak belirlendiğini ileri süren Neo - Klasik büyüme modelleri, büyümenin kaynağını açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu eleştirilerin yanında, ekonomik büyüme ve yakınsamaya ilişkin ampirik bulgular Neo - Klasik büyüme modelinin gözden düşmesine neden olmuştur.

1.4. İçsel Büyüme Modeli

Neo - Klasik büyüme modelinin ön görülerinden, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakınsayacağı hipotezinin uzun dönemde çoğunlukla gerçekleşmemiş olması bu modele yönelik tartışmaları artırmıştır. Bu tartışmalar sonucunda gene Neo - Klasik yaklaşım çerçevesinde yeni bir büyüme modeli doğmuştur. Seksenli yıllarda Paul Romer’in “Increasing Returns and Long Run Growth” adlı makalesi bu yeni büyüme teorisinin öncülüğünü yapmıştır.

Temelde Neo - Klasik büyüme modellerinin alternatifi olan bu modellere içsel büyüme modelleri adı verilmiştir. Bu yıllarda, ekonomi teorisinde dikkat çeken önemli bir konu, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir düzeylerinde artan farklılıklar ve ekonomik büyümeyi öne çıkaran teknoloji gibi yeni gelişmelerdir. Bu süreçte ekonomi literatürünün ana teması, Neo - Klasik büyüme modellerinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir düzeylerinde hem önemli hem de sistematik olarak artan gelir farklılıklarının gerçekçi bir açıklamasını yapmakta gösterdiği başarısızlığı tartışmak olmuştur. Bu süreç içsel büyüme teorisi olarak isimlendirilen bu yeni teorinin gelişmesini sağlamıştır. Romer’in yukarıda bahsedilen, mevcut dinamik modellerin uzun dönem özelliklerine ilişkin çalışması ile Lucas’ın “On the Mechanics of Economic Development” adlı, fiziksel sermayenin birikimini ve ekonomik yapıdaki fonksiyonunu, Neo - Klasik bir

¹⁹ Mankiw, N.G. (1995). Growth of Nations, *Brooking Papers on Economic Activity*, 283.

²⁰ Grossman, G.M. and Helpman E. (1994). Endogenous Innovation in the Theory of Growth, *Journal of Economic perspectives*, 27.

fonksiyon aracılığıyla açıkladığı çalışması, bu sürece öncülük etmiştir ve içsel büyüme modellerinin temellerini atmıştır.

İçsel büyüme modellerinde ilk göze çarpan fark, Cobb-Douglas üretim fonksiyonu yerine artan verimlere dayalı bir üretim fonksiyonunun kullanılmasıdır. Bu varsayım, yatırım ve üretim sürecinde sadece fiziksel ürün değil aynı zamanda yeni bilgilerin de ortaya çıktığı düşüncesine dayanmaktadır. Bu bilgi artışının, ekonominin genelinde bir verimlilik artışına neden olduğu düşünülmekte ve buna göre teknolojik gelişme ekonomik sistemin içinde oluşmakta ve ekonomik kararlardan etkilenmektedir. “Üç sektörlü bir yapıda kurulan modelde, AR-GE sektörü, nihai mal üretiminde kullanılan makinelerin üretimi için fikir ve yeni tasarımlara kaynaklık eder.”²¹ İçsel büyüme modellerinde, üretim süreçlerinde oluşan bilgi birikimi, tüm ekonomiye yayılarak pozitif dışsallığa neden olmaktadır. Bu durum ise fiziksel sermayeden kaynaklanan, azalan getiriyi ortadan kaldırmaktadır. Modelin üretim fonksiyonu ise aşağıdaki gibi ele alınmıştır.²²

$$Y = AK^{\alpha+\beta} L^{1-\alpha}$$

Yukarıdaki üretim fonksiyonu incelendiğinde, Neo - Klasik büyüme modelinin üretim fonksiyonundan farklı olarak fiziksel sermaye katsayısının üssel değerinde β katsayısı görülmektedir. Bu sabit terim, fiziksel sermayeden kaynaklanan bilgi birikiminin tüm ekonomiye yayılma etkisini belirlemektedir.

İçsel büyüme teorisi bu varsayımları ile Neo - Klasik büyüme teorisinin çıkarımlarına karşıt, iki önemli sonuca ulaşmaktadır. Bunlardan ilki yakınsamanın gerçekleşmeyeceğidir. Yani gelişmekte olan ülkeler gerekli adımları atmazlar ise gelişmiş ülkeler ile olan gelir farklarının giderek artacağı ileri sürülmektedir. Teknolojinin ekonomik kararlardan etkilendiği varsayımı ise ekonomiye optimal büyüme oranının sağlanması için devlet müdahalesinin gerekliliği sonucunu doğurmaktadır.

İçsel büyüme modelleri kendi aralarında sınıflandırılmaktadır. Modeller, büyümenin itici gücü olarak tanımladıkları faktörler bakımından üç temel grupta incelenebilirler.²³

²¹ Romer, P.M. (1990). Endogenous Technological Change, *Journal of Political Economy*, 79.

²² Romer, P.M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth, *Journal of Political Economy*, 1012.

²³ Ehrlich, I. (1990). The Problem of Development: Introduction, *Journal of Political Economy*, 5.

- Karar değişkeni olarak nüfus artışı ve beşeri sermaye birikimini kabul edenler.
- İçerilmemiş teknolojik gelişmeyi, piyasa güçlerinin yönlendirdiği girişimci kararlarına bağlayanlar.
- Büyüme sürecinde kamu kesiminin rolünü bağımsız bir değişken olarak dikkate alanlar.

Özellikle AK tip içsel büyüme teorileri, hükümet politikalarından etkilenen makro değişkenlerin, ekonominin büyüme oranı üzerinde kararlı ve süregelen değişimlere yol açtığını öne sürmektedir.

Daha önce belirtildiği gibi Neo - Klasik büyüme modelinin temel varsayımlarından biri her bir üretim faktörünün azalan getiriler çerçevesinde çalıştığıdır. Ancak “İçsel büyüme modellerinde azalan getiri yoktur. AK tip içsel büyüme modeli de bu temel özelliğe sahiptir ve basit bir yapısı vardır, modelin fonksiyonu aşağıdaki gibi ifade edilebilir.”²⁴

$$Y = AK$$

Formülde A, teknolojik düzeyi; K, fiziksel sermayeyi, beşeri sermayeyi, yaparak öğrenme faktörlerinden, birini yada aynı anda bir kaçını göstermektedir. Bu formül, işgücü başına sermaye ve gelir olarak yazılırsa, $Y = AK$ olarak ifade edilir. Modelde sermaye birikim oranı ise aşağıdaki gibi belirlenmektedir.

$$\gamma_k = \dot{K} / K = sf(k) / k - (n + \delta)$$

Yukarıda, γ_k , sermaye birikim oranını ifade etmektedir. n , işgücü arzı artış hızını; δ , aşınma-yıpranma oranını yani fiziksel sermayenin amortisman oranını göstermektedir. Beraberinde, sermayenin ortalama verimliliği teknolojik düzeye eşittir. Yani, $f(k)/k = A$, Bu çıkarıma göre sermaye birikimi formülü aşağıdaki biçimde tanımlanabilir.

$$\gamma_k = sA - (n + \delta)$$

²⁴ Rebello, S.T. (1991). Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth, *Journal of Political Economy*, 510.

Yukarıdaki formülden hareketle, teknoloji düzeyi yani A pozitif olduğu sürece, sermayenin ortalama ve marjinal verimliliği de sabittir. Bu nedenle sA da sabittir. Sermaye birikiminin pozitif olması için, $sA > (n+\delta)$ koşulu sağlanmalıdır. Sonuçta modele göre, dışsal teknolojik gelişme olmadan sermaye birikimi sağlanabilmektedir. Ak tipi içsel büyüme modelinde, ekonomi durağan durum dengesine gelmişse kişi başına gelirin, sermayenin ve tüketimin büyüme oranı eşittir. Bu durum $\gamma = \gamma^* = sA - (n + \delta)$ biçimde formüle edilebilir.

Çalışmanın bu bölümünde iktisat literatüründe yer alan önemli büyüme modellerine yer verilmiştir. Klasik anlayıştan günümüze değin ekonomik büyümeyi açıklamaya çalışan bu modeller dönemlerinin anlayışını yansıttığı görülmektedir.

Sanayi devriminin başlarında ekonomik büyümenin kaynağının, iş bölümü, verimlilik artışı ve dış ticaret olduğuna yönelik açıklamalar görülmüştür. Klasik dönemin bu yaklaşımları büyüme modeli olma ve gelişmiş ekonomileri açıklama bakımından yetersiz olsa da bu günün modelleri için sağlam bir alt yapı oluşturmayı başaramıştır. Modern dönemde ekonominin karşılaştığı sorunlar dönemin büyüme modellerine de yansıdığı izlenmiştir. Harrod- Domar Büyüme Modeli 1929 ekonomik krizi sonrası yaklaşımları barındırmakta olduğu görülmüştür. Bu Keynesyen düşünce sistemi ve istikrarsızlıklara yapılan vurgu Harrod- Domar'ın çalışmalarında kendini göstermiştir. Bu yaklaşıma Neo - Klasik cevabın, Solow'un modeli ile gelmiş olduğu görülmektedir. 1980'li yıllara kadar Solow modelinin ekonomik büyümeyi açıklamada çok kullanıldığı izlenmiştir.

1980 sonrası süreçte büyümeyi açıklamada Solow modelinin eksiklikleri ve Neo - Klasik görüşün yakınsama tezinin gerçekleşmediğine ilişkin bulgular, ekonomik büyümeye ilişkin yeni yaklaşımları ve tartışmaları gündeme getirmiştir. Bu süreçte içsel büyüme modelleri ile teknoloji ve beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki önemi ortaya konmuştur. Yeni üretim süreçleri ile yeni üretim fonksiyonları içsel büyüme modellerinin oluşumunda temel dayanak noktası olmuştur.

2. BÖLÜM

DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Dünya üretiminin büyük ölçüde tarımsal ürünlerden oluştuğu ve zenginliğin altınla ölçüldüğü dönemde, Merkantilist düşüncenin dış ticaret üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Merkantilizm'e göre ticaret politikasının temel amacı hazinenin altın stokunu arttırmaktır. Bu amaç için ödemeler dengesinin fazla vermesi gereklidir. Bu düşünceye göre hazinenin altın stoku aynı zamanda ekonomik ve siyasal gücün temelini oluşturmaktadır ve bir ülkenin diğerine oranla daha fazla mal satarak ticaret dengesi fazlası elde etmesi diğer ülkelerin o ülkeye daha az mal satması ve ticaret dengesi açığı vermesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla merkantilizme göre dış ticaret aslında sıfır toplam bir faaliyettir. Sonuçta dış ticarete bir ülkenin kazancı diğerinin kaybıdır ve toplamı sıfıra eşittir.

Sanayi Devrimi ve Klasik İktisat görüşünün doğuşu ile dış ticareti açıklamaya yönelik daha farklı teoriler ortaya konmuştur. Bu dış ticaret teorileri temelde geleneksel ve modern dış ticaret teorileri olarak ikiye ayrılmaktadır.

Geleneksel dış ticaret teorilerinden Klasik teori, üretim faktörü olarak sadece emek unsuruna dayanır ve üretim maliyetini, homojen olduğu kabul edilen emek miktarı ile ilişkilendirir. Gene geleneksel teoriler içinde yer alan Neo - Klasik görüş, “fırsat maliyeti” kavramı ile maliyet kavramını geliştirmiştir. Bu durum, sermayenin de bir üretim faktörü ve maliyet unsuru olarak dikkate alınmasında etkili olmuştur. Neo - Klasik katkıları kullanarak uluslararası ticaretin gerek şartı olan ülkelerarası verim farklılığının nedenini ve refah sonuçlarını faktör donatımı ile açıklayan teoriler de iki ülkeli, iki faktörlü modellerinde emek ve sermayeyi temel alarak analizler yapmıştır. İlerleyen süreçte, Modern Dış Ticaret Teorileri'nin emeğin niteliği ve teknolojinin geliştirilmesi ve üretim sürecinde kullanımının etkilediği bir uluslararası ticaret modeli ortaya koydukları görülmektedir. Çalışmanın bu bölümde Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan geleneksel ve modern dış ticaret teorileri temel hatlarıyla açıklanacaktır.

2.1. Klasik Dış Ticaret Teorisi

Bu teori temellerini Smith'in düşüncelerinden alır. Merkantilizmin korumacı ve müdahaleci bakış açısına karşı serbest ticareti savunan devlet müdahalesine karşı çıkan Smith, merkantilist düşüncenin tekelciliğe yol açtığını belirtmiş ve kendi tasarladığı Mutlak Üstünlükler Teorisi ile dış ticareti açıklama yoluna gitmiştir. Smith sonrasında Klasik Dış Ticaret Teorisi, Ricardo'nun ortaya koyduğu Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile ülkeler arası ticareti açıklama konusunda döneminde güçlü bir pozisyona oturmuştur. Klasik Dış Ticaret Teorisi, temel olarak ülkelerin neden dış ticaret yaptığını, dış ticarete konu olan malların fiyatlarının nasıl oluştuğunu ve dış ticaret yapan ülkelerin refahlarının nasıl etkilendiğini araştırır, bu soruları yanıtlamaya yönelik analizler yapar.

Smith, Milletlerin Zenginliği adlı yapıtında serbest dış ticaretin yararlarını vurgulamaktadır. Smith'e göre serbest dış ticaret uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişmesine, bu yolla da refahın artmasına neden olacaktır. Böylece ticaret yapan her iki taraf da kazançlı çıkacaktır. Bu çıkarım, merkantilist düşüncenin aksine dış ticaretin sıfır toplamı, kazanan ve kaybedenin olduğu bir süreç değil, her iki tarafında kazançlı çıktığı pozitif toplamı bir etkinlik olduğu düşüncesine kaynaklık etmiştir.

Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisine göre, iki ülkeli bir modelde, ülkelere biri, diğeriyle kıyaslandığında, hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa, o malların üretiminde uzmanlaşmalıdır. Düşük maliyetle ürettiklerini ihraç ederken iç maliyetleri yüksek olan malları ithal etmelidir. Klasik teoremin maliyet kavramı emek-değer teorisi üzerine kuruludur ve maliyetler yukarıda da belirtildiği gibi emek ile ölçülür. "Adam Smith'e göre dış ticaret kaynakların en verimli alanlara gitmesini sağlar, bu açıdan kıt faktör sermayenin verimliliğini yükseltir. Dış ticaret ülkeye yeni pazarların sunulması demektir. Pazarın genişlemesi daha çok işbölümüne yol açacak, işbölümü de emeğin verimliliğini artıracaktır. Ayrıca dış ticaret üretim fazlasının satılabilmesini sağlar. Ülkede ihtiyacı aşan bir mal üretimi söz konusu olmuş ise dış ticaret yolu ile bu üretim fazlası satılır. Karşılığında arz eksikliği çekilen bir başka mal satın alınır. Bu yolla ekonomide aksayan arz talep dengesi yeniden kurulmuş olur. Arz eksikliği çekilen herhangi bir mal söz konusu değil ise gene de üretim fazlasının satılması ve başka malların satın alınması re-export denilen yeniden ihracat yapılmasına yol açar. Böylece ekonomi her durumda

kazançlı çıkar.”²⁵ Smith açısından dış ticaret yapan ülkelerin tamamı bu işten karlı çıkarlar, ayrıca Smith, kimin ne kadar karlı çıktığı konusu ile ilgilenmemiştir, Smith için önemli olan dış ticarete katılan ülkelerin kaynaklarını artık verimli kullanmaları bunun yanında ülkede bulunanların ucuza kaliteli mal tüketme olanağına erişmiş olmalarıdır.

Smith sonrasında Klasik Dış Ticaret Teorisi, Ricardo tarafından daha ileri götürülmüş ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ortaya konmuştur. Smith’in Mutlak Üstünlükler Teorisi çerçevesinde bir ülkenin her iki malda da mutlak maliyet üstünlüğüne sahip olması durumunda, teorik olarak dış ticaretin duracağı sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak Ricardo’nun görüşlerine göre, Karşılaştırmalı Üstünlükler çerçevesinde dış ticareti analiz edildiğinde, bir ülke her iki malda da mutlak üstünlüğe sahip olsa bile dış ticaretin durması söz konusu değildir. Eğer bir ülke her iki malda da maliyet avantajına sahip olsa bile dış ticaret yapmak için hala bir neden vardır. Her iki malda da maliyet avantajı olan ülke, maliyet avantajının büyük olduğu malın üretimine yoğunlaşmalı ve diğer malı ithal etmelidir. Bu yolla Ricardo, dış ticaret ile mutlak üstünlüklerin ötesinde de ülkeler için refah artışının devam edebileceği öne sürülmektedir.

“Ricardo, bir ülkenin uluslararası ticarete diğer ülke ile birlikte karşılıklı yarar sağlaması için herhangi bir malın üretiminde kesin avantaja gereksinim olmadığını ileri sürmüştür. Kesin avantaj (mutlak üstünlük) üretimde daha fazla verim yada daha az emek demektir. Ülkelerden her biri eğer üretimde göreceli bir avantaja (karşılaştırmalı üstünlük) sahipse, iki ülke de ticaretten yarar sağlayabilir. Göreceli avantajla sadece iki mala katılan emeğin, her bir ülkenin içindeki göreceli emek miktarı diğer ülkeden daha az olan en azından bir mal olacağı biçiminde, iki ülke arasında fark olacağı kast ediliyordu.”²⁶ Bu durum basit bir örnekle açıklanacak olursa, bir avukat hem sekreterden daha hızlı daktilo yazmasını bilir hem de avukatlık işlerini yürütürse, sekreterden hızlı yazı yazmasına rağmen iki işi aynı anda yaptığı için bir kayba uğrayacaktır. Eğer avukat kendi mesleğini yapar ve yazı yazması için yanına bir sekreter alırsa, yazı yazmaya ayırdığı zamanda avukatlık yaparak daha fazla kazanabilir. Ricardo, bu durumun ülkeler içinde benzer olduğunu savunmuştur.

Klasik görüşe kazandırdığı Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile Ricardo, maliyet farklarının derecesi üzerinde durmuştur. Bir ülkenin her iki malı da daha ucuza üretmesi

²⁵ Yılmaz Ş. E. (1992). *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 178, 22.

²⁶ Hunt, a.g.e., 163.

halinde ticaretin durmaması gerektiğini ve devam eden ticaret ile ülkelerdeki refah artışının sürdürülebileceğini ileri sürmüştür. Sonuçta, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine göre önemli olan üstünlük değil, üstünlüğün derecesidir. Karşılaştırmalı Üstünlüklere göre ülkeler arasındaki dış ticaretin karlı olabilmesi için ülkelerdeki iç üretim maliyetlerinin birbirinden farklı olması yeterlidir. “Ricardo’ya göre dış ticaret, karşılaştırmalı üstünlükler arasındaki farklılık korunduğu sürece devam edebilecek bir olaydır. Bu farkın da korunabilmesi için üretim ölçeğinin büyümesi halinde artan yada azalan maliyetlerin söz konusu olmaması gerekir.”²⁷

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi’nin, emek-değer teorisine dayanması işgücünün ülke içi tam hareketli ülkeler arası ise hareketsiz olduğunu varsayması, talep koşullarının dikkate alınmaması, statik bir model oluşu, sabit maliyetlere ve tam uzmanlaşmaya dayanması gibi nedenlerle teori eleştirilse de döneminin dış ticareti açıklayan en güçlü kuramıdır, ayrıca geçerliliğini uzun dönem korumuştur. “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, ortaya atıldıktan yaklaşık iki yüzyıl sonrasına kadar geçerliliğini koruyabilen güçlü bir teori olduğu ve uluslararası ticaretin temelini oluşturduğu kabul edilmektedir.”²⁸

Klasik dış ticaret teorisi analizlerini yaparken, ülke içi işgücü hareketlerinin tam bir akışkanlığa sahip olduğunu bu yolla işgücünün verimli alana yığılarak tam uzmanlaşmaya neden olduğunu varsayar. Ayrıca klasik kuram, taşıma giderleri, döviz kurları, devlet müdahalesi ve ölçek ekonomileri gibi maliyetleri etkileyebilecek durumları analizinin dışında tutmuştur.

2.2. Neo - Klasik Dış Ticaret Teorisi

Klasik dış ticaret teorisi, emek-değer teorisine dayanmaktadır. Bu durum kuramın emek dışı faktörlerin, maliyet ve dış ticarete olan etkisini ihmal etmesine neden olmaktadır. Dış ticaret kazançlarını belirlemek bakımından klasiklerin göz önüne almadığı talep unsurunu analize dahil eden Mill, daha sonra Neo - Klasiklerce geliştirilecek karşılıklı talep kanununu ortaya koymuştur. Ek olarak, “karşılıklı talep yoluyla dış ticaretin teknolojik gelişmeyi etkileyeceğini ifade etmiştir.”²⁹ Mill iki ülkeli bir modelde ülkelerden

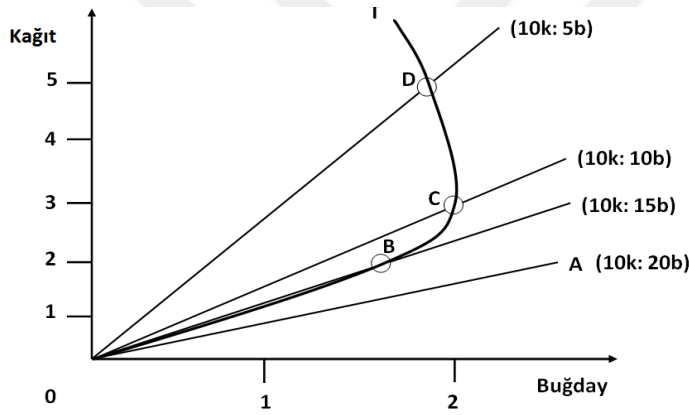
²⁷ Yılmaz, *a.g.e.*, 178, 29.

²⁸ Caves, R.E., Frankel, J.A. and Jones R.W. (1999). *International Economics*, Addison-Hesley, 8th ed., USA, 67.

²⁹ Mill, J. S. (1965). *Principles of Political Economy*, (1848) . New York: Kelly, 600 -601.

birinin diğerinin malına yönelik talebin ne kadar güçlü olduğu bilindiğinde ticarete denge fiyatlarının belirlenebileceğini ileri sürmüştür.

Mill katkılarının ardından Marshall, temsili balyalar kavramıyla dış ticaret modelini iki mallı olmaktan çıkarmış ve malların değerini karşılaştırırken fayda değer kuramını kullanmıştır. “Marshall emeğin yanı sıra, maliyeti etkileyen bir faktör olarak sermayeyi de dikkate almıştır.”³⁰ Ayrıca Marshall teklif eğrilerini geliştirerek dış ticaret analizlerine derinlik katmıştır. Bir ülkenin teklif eğrisi tüm olası fiyatlardan o ülkenin dünya piyasalarına satmak ve almak istediği malların miktarını gösterir, bu nedenle teklif eğrileri arz ve talebe ilişkin bilgi verir. Daha ötesinde bir ülkenin teklif eğrisi o ülkenin hem arz hem de talep eğrisidir.

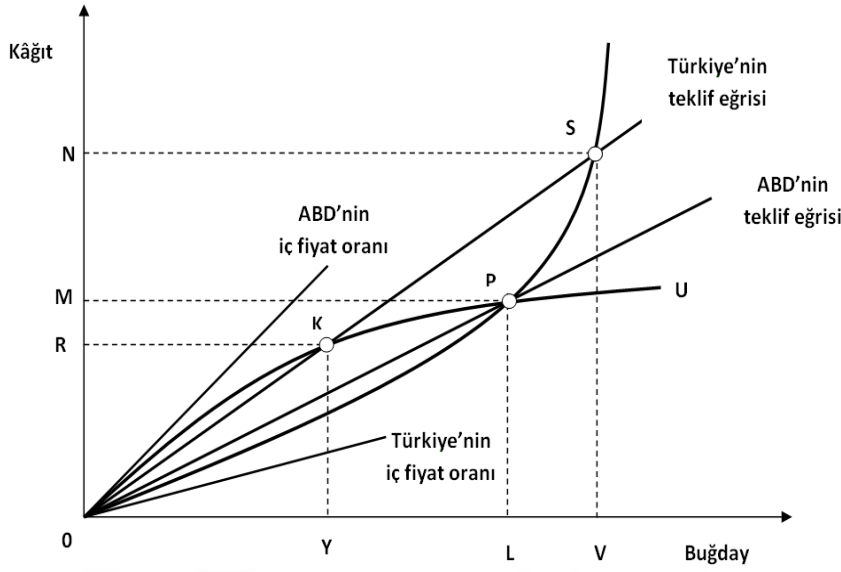

Şekil 2.1. Teklif Eğrisinin Oluşumu

“Teklif eğrisi orijinden çıkar, bir süre yurt içi maliyet doğrusu ile birlikte uzanır, sonra ondan ayrılarak kavisli bir duruma gelir. Her nokta orijinle birleştirilirse iki mal arasında değişik bir fiyat oranı elde edilir. Örneğin B noktasında fiyat $10k=5b$ ve C noktasında fiyat $10k=5b$ ’dir. Aşağıdaki grafikte ise teklif eğrilerinin kesişerek dış ticaret hadlerinin belirlenmesi Türkiye ve ABD gibi iki ülke ve iki mal için temsili olarak çizilmiştir. Uluslararası ticaret dengesi Türkiye’nin teklif eğrisi OT ile ABD’nin teklif eğrisi OU’nun kesiştiği P noktasında sağlanır. Bu dengeyi sağlayan uluslararası fiyat OP doğrusunun eğimine eşittir. Denge noktası uluslararası ticaret hacmi OL (=MP) kadar buğday ile OM (=PL) kadar kağıt miktarına eşittir.”³¹

³⁰ Marshall, A. (1922). *Money, Credit and Commerce*. Macmillan, 158.

³¹ Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası İktisat*. İstanbul:Güzem Can Yayınları, 22, 58-60.

Şekil 2.2. Türkiye ve ABD'nin Temsili Teklif Eğrileri

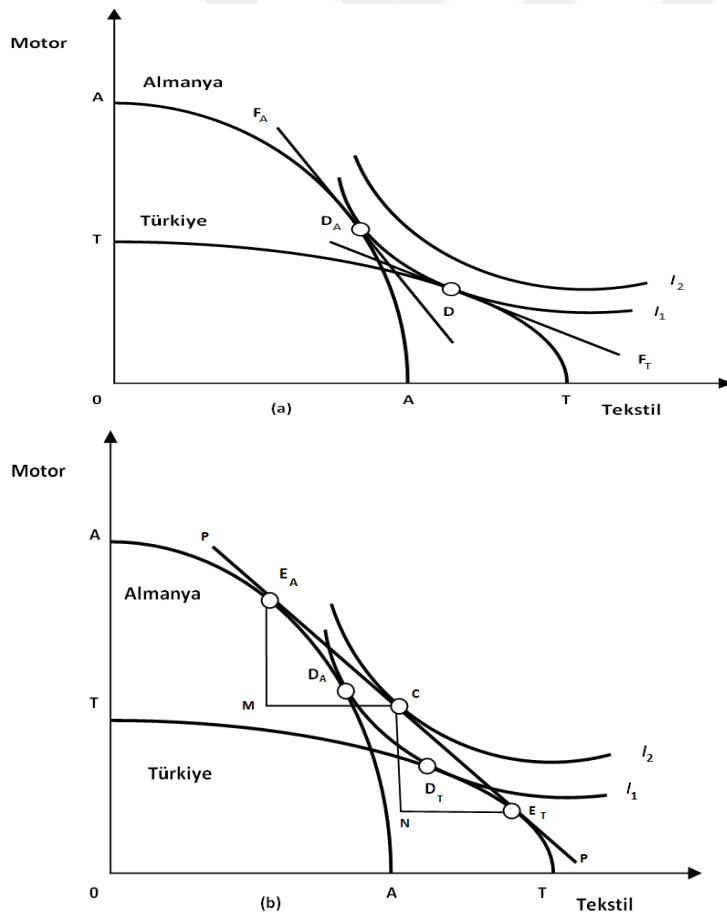
Bu gelişmelere ek olarak, “Haberler, malların değerini ölçmede fırsat maliyeti kavramını kullanmıştır.”³² Bu durum dış ticaret teorilerinde Neo - Klasik akımın netleşmesine ve maliyet kavramının emek değer teorisinin ötesine taşınmasına neden olmuştur. Bu süreçle, Neo - Klasik teori, Klasik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin ana varsayım ve fikirlerini korumakla beraber maliyet kavramı üzerinde köklü değişiklikler getirmiştir.

Neo - Klasik teori, emek maliyeti yerine, emekle birlikte diğer faktörleri de dikkate alan fırsat maliyeti yaklaşımını kullanarak, ülkeler arası verimlilik farklılıklarının dış ticaretin olması için yeterli olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Neo - Klasik Heckscher-Ohlin teorisi verimlilik farkını faktör donanımına bağlamıştır. Bu yaklaşımın temel iddiası, dış ticaret yolu ile ülkeler arasındaki faktör gelirlerinin eşitlenmesi yönünde bir eğilimin doğacağıdır ve bu öngörü büyük yankı uyandırmıştır.

Özetle Neo - Klasik Dış Ticaret Teorisi'nde, fırsat maliyeti kavramı, dönüşüm eğrileri ile analiz aracı haline dönüştürülürken, kayıtsızlık eğrileri ve Mill'den hareketle Marshall'ın geliştirdiği teklif eğrileri yardımıyla, klasik akımın mutlak ve karşılaştırmalı üstünlük kuramlarının ihmal ettiği talep unsuru, dış ticaret analizlerinde dikkate alınmaya başlanmıştır. Bu yolla ülkelerin dış ticaretten ne oranda karlı çıktıklarına ilişkin çıkarınlar yapma olanağı doğmuştur.

³² Haberler, G. (1933). *The Theory of International Trade*. London, George Allen and Unwin, 177.

Faktör donanımı yani Heckscher-Ohlin Teorisi, her ülkenin göreceli bol ve ucuz olan üretim faktörünün yoğun olarak kullanıldığı mallarda uzmanlaşması ve ihraç etmesi buna karşın, üretiminde kullanılan faktörün kıt olduğu malları ithal etmesi ile dış ticaretin cereyan ettiğini öne sürer. B. Ohlin 1933 yılında konuya ilişkin yayınlanan eserinde, “Ticaretin ilk koşulu bazı malların bir bölgede diğer bölgeye göre daha ucuza üretilmesidir. Her bölgedeki ucuz mallar, o bölgede diğer bölgeye kıyasla daha ucuz olan faktörleri daha fazla miktarda içerirler. Bu ucuz mallar ihracatı oluşturlarken, başka bölgelerde daha ucuza üretilen mallar ithal edilirler. Dolayısıyla her bölgede ihracat, üretimlerinde ucuz faktörlerin fazla miktarlarda kullanıldığı mallardan oluşur. Kısaca büyük oranda pahalı faktör içeren mallar ithal edilirken, büyük oranda ucuz faktör içeren mallar ihraç edilir.”³³ Biçiminde özetlemektedir. Heckscher-Ohlin teoreminin temsili olarak grafikte gösterimi ise aşağıdaki gibidir.

Şekil 2.3. Heckscher – Ohlin Modeli

³³ Ohlin, B. (1933). *International and Interregional Trade*, Harvard University Press, 29.

Yukarıdaki grafikte, “TT Türkiye’nin, AA Almanya’nın dönüşüm eğrisidir. Talep koşulları aynı varsayıldığı için I kayıtsızlık eğrileri hem Türkiye’ye hem de Almanya’ya aittir. Grafiğin a kısmındaki denge noktalarındaki teğetlerden görüleceği gibi, Türkiye’deki iç fiyatlar oranı F_t ’nin, Almanya’daki iç fiyatlar da F_A ’nın eğimine eşittir. Bu da Türkiye’nin emek yoğun tekstilin, Almanya’da ise sermaye yoğun motorun daha ucuza üretileceği anlamına gelmektedir. Grafiğin b kısmında PP gibi bir uluslararası fiyattan Türkiye’nin dış ticaret üçgeninin CNE_t ve Almanya’nın dış ticaret üçgeninin E_{AMC} olacağı görülmektedir.”³⁴ Bu grafikte iki ülkenin iki mallı bir modelde Heckscher-Ohlin teoremine göre ticaret yapmaya başladıklarında oluşan durum b grafiğinde gösterilmiştir. Ticaret öncesi a grafiğindeki duruma kıyasla b grafiğinde daha yüksek bir tatmin düzeyi (I_2) görülmektedir. Daha ötesinde ülkeler uzmanlaşmış ve kendilerinde bol olan faktörün kullanımda artış olmuştur, bu durum da bol faktörün toplam gelirden aldığı payın bir önceki duruma göre artışı anlamına gelmektedir. Ayrıca bu teori dış ticaret yolu ile ülkeler arasındaki faktör fiyatlarının eşitleneceğini öne sürer ancak bu eğilim aynı malın ülkeler arasında teknoloji farkı olmadan üretildiği varsayımı altında geçerli olacağı da belirtilir.

Bu çerçevede teoremin dayandığı temel varsayım, bir malın üretim fonksiyonunun yani üretim teknolojisinin ve talep koşullarının bütün ülkelerde aynı, üretimde sabit verim koşullarının geçerli olduğudur. Heckscher-Ohlin modeli dış ticaret kuramları açısından büyük önem taşır, uzun bir dönem dış ticareti açıklamada önemli rol oynamıştır bu modelden, gelir dağılımı ve Rybczynski teoremleri türetilmiştir.

Gelir dağılımı teorisi, Stolper ve Samuelson tarafından geliştirilmiştir. Her iki iktisatçıda doğrudan korumacı fikirler öne sürmeseler de ortaya attıkları görüşler, yüzyılı aşkın bir süre kabul gören, serbest ticaretin ülkedeki herkesin yararına olduğu ve korumacılığın gene ülkedeki herkesin zararına olduğu görüşünü sarsmıştır. Gelir dağılımı teorisine göre, serbest ticaret; ihracatçı sektörün yoğun kullandığı ve ülkede bol olan faktörün gelirini artırır yani yararlıdır. Ancak korumacılık ithal ikameci sektörde yoğun kullanılan, ülkede kıt olan faktörün yararlıdır. Stolper ve Samuelson’un teorisinin bu çıkarımı uzun süre dış ticarete korumacı görüşlerin dayanak noktası olmuştur.

Faktör donanımı teoreminin türev teoremlerinden olan, “Rybczynski teoremi yine iki mallı, iki faktörlü bir modelde ve tam istihdam koşullarında, faktörlerden birinin arzı

³⁴ Seyidoğlu, *a.g.e.*, 22, 87.

artınca bu faktörü yoğun kullanan malda üretim artarken arzı sabit kalan faktörü kullanan malda üretimin, sektörler arası faktör transferi yüzünden azalacağını ileri sürmektedir.”³⁵

Dış ticaret teorilerinin analitik niteliğini geliştirmesi ve mantiken tutarlılığı nedeniyle uluslararası iktisat literatüründe çok yaygın kabul gören Heckscher-Ohlin modeli ve ondan türeyen teorilerin bilgi ve teknoloji ile ilgili unsurları içermediği gözlenmektedir. Ancak 1950’lerin başından itibaren, Rus asıllı ABD’li iktisatçı Leontief’in yaptığı girdi çıktı analizine dayalı ampirik testlerin Heckscher-Ohlin teorisinin çıkarımlarına ters sonuçlar vererek faktör donatımı teorisine duyulan güveni sarsmıştır. Beraberinde teknoloji ve bilginin üretim sürecine önemli etkisi sonucu, dış ticaret teorileri yeni düşüncelerle zenginleşmiştir. Bu yeni düşünceler modern dış ticaret teorilerinin doğmasına neden olmuştur.

2.3. Modern Dış Ticaret Teorileri

Leontief, faktör donatımı teorisini test etmek için ABD ekonomisini incelemiştir. 1947 yılı için girdi çıktı tablosu ve aynı yıla ait dış ticaret verilerini kullanarak, ihraç ve ithal ikamesi ürünlerini içeren temsili mal sepetleri oluşturmuştur. “Leontief, 1951 yılında yayınladığı çalışmasında dünyanın sermaye zenginliği en fazla olan ülkesi ABD’nin, Heckscher-Ohlin teorisinin öngördüğünün aksine, sermaye yoğun malları ithal ve emek yoğun malları ihraç ettiği sonucuna ulaşmıştır.”³⁶ Neo - Klasik dış ticaret teorisinin temel taşı olan faktör donanımı kuramı ile çelişen bu sonuç, Leontief paradoksu olarak anılmıştır.

Faktör donanımı teorisini çürüten sonuçlar, daha sonra Leontief tarafından ABD’deki yüksek işçi verimliliğine bağlanacak olsa da ulaşılan bu sonuç, faktör donanımı teorisi üzerinde tartışmalara neden olmuş ve Neo - Klasik Dış Ticaret Teorisini sarsmıştır. Yeni tartışmalar, emek ve sermaye dışındaki unsurların ve özellikle bilginin üretim ve dış ticaretteki rolünü vurgulayan yeni teorilerin gelişim sürecini başlatmıştır.

Geleneksel teorilerin uluslararası ticareti açıklamadaki eksikliklerinin daha belirgin hale gelmesi, modern dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yeni teoriler, büyük ölçüde eksik rekabet, ürün farklılaştırması ve ölçek ekonomilerinin

³⁵ Yılmaz, *a.g.e.*, 178, 157.

³⁶ Leontief, W. (1954). Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Re-examined. *Economia Internazionale*, VII(1), 3-32.

varlığına önem veren modellerin geliştirilmesine neden olmuştur. Modern dış ticaret teorisi, geleneksel ticaret teorisini bir kenara atmaktan çok, ticareti sadece göreceli faktör donanımına veya yaygın biçimde yapıldığı üzere karşılaştırmalı üstünlüklere dayandırma zorunluluğu olmadığını vurgular bunun yanında ölçek ekonomileri ve azalan maliyetleri dikkate alır. Bu çalışmalarda, farklılaştırılmış ürünler ve piyasa yapısının, ürün geliştirme hızı ve dış ticarete yansımaları incelemektedir ayrıca Neo - Klasik düşüncenin temel prensiplerinden tam rekabet varsayımı modern dış ticaret teorileri ile terk edilmiştir.

Modern dış ticaret teorisi, endüstri içi ve gelişmiş ülkeler arası yapılan ticaretin büyük bölümünün farklılaştırılmış mallara ilişkin olduğunu ve bu malların monopol nitelikli piyasalarda üretildiğini ileri sürmektedir. Monopol, oligopol piyasaları bu kuramın teorisyenleri tarafından yoğun olarak incelenir. Modern dış ticaret teorisini savunanlar, piyasaların tam rekabet yapısı göstermediğini bunun yanında monopolcü rekabetin, ticareti artırma yönünde zorlayıcı neden olduğu ileri sürmektedir. Ancak monopol konumu söz konusu ise üretici firmanın kaliteyi önemsemeyip, fiyatı keyfi artırma olasılığı vardır, dış ticaret ve hükümet müdahaleleriyle bu durum azaltılabilir bu nedenle monopol yapısı gösteren piyasalar için dış ticaret büyük önem taşımaktadır çünkü, dış ticaret sayesinde rekabet yoğunlaşmakta ve ürün geliştirme oranı yada teknolojik gelişme hızlanmaktadır. Ayrıca modern dış ticaret teorisinin temel özelliklerinden biri de, ölçeğe göre artan verimler ve bunların ticaret kazançlarına etkisinin dikkate almasıdır. Bu noktada modern dış ticaret teorilerinin gelişiminde önde gelen kuramlara kısaca değinilecektir.

Keesing ve Kenen tarafından geliştirilen nitelikli işgücü teorisi, nitelikli işgücü zengin ülkelerin bu işgücünü gerektiren mallarda, büyük oranda niteliksiz işgücüne sahip olan ülkelerin ise niteliksiz emekle üretilen mallarda uzmanlaşacağını ileri sürer. Nitelikli emek yoğun mallar, aynı zamanda sermaye yoğun olduğu için bu teori faktör donanımı teorisi ile benzerlikler gösterir. “Nitelikli işgücü teoremi, neo faktör donatımı biçiminde de adlandırılmıştır.”³⁷

Posner’in ortaya koyduğu teknoloji açığı teorisi ise yeni bir mal ya da üretim yöntemi yani teknoloji geliştiren ülkelerin, bunun ilk ihracatçısı olacağını, zamanla bu teknolojiyi bir biçimde edinen başka takipçi ülkelerin sahip oldukları işgücü doğal kaynak gibi avantajlar sonucu maliyet üstünlüğüne erişmesiyle ithalatçı konumuna geleceğini ileri

³⁷ Seyidoğlu, *a.g.e.*, 22, 101.

sürmüştür. Sonuçta, “teknolojik açık teorisine göre bir ülke ihracat yapmak için sürekli yenilik yapmalıdır.”³⁸ Ancak Neo - Klasik Heckscher-Ohlin teorisi tüm ülkelerin aynı üretim teknolojisine kolayca ulaşabildiklerini varsaymaktaydı. Postner’in kuramı teknolojinin bedelsiz ve kolay ulaşılan bir varlık olmadığını dikkate alması bakımından modern dış ticaret teorisinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Linder’in Temsili Talep Teorisi modern dış ticaret teorilerine önemli katkılar sağlamıştır. “Linder’e göre, bir malın ihraç malı olabilmesi, her şeyden önce iç pazarda o malın talebinin olmasına bağlıdır. Linder bu talebe temsili talep adını verir. Temsili talep bir malın potansiyel ihraç malı olabilmesi için iç pazarda olması gereken taleptir. Yerli üreticiler iç pazarda kar olanakları olan malları üretirler ve hiçbir mal başlangıçta dış Pazar için üretilmez. Ancak iç Pazar için üretilen mallarda bir süre sonra dış Pazar arayışı başlar, çünkü iç Pazar doyum noktasına gelmiştir.”³⁹ Sonuçta bu teoriye göre, üretici dış talebe bakmadan öncelikli olarak yurtiçi talebi dikkate alır ve kişi başına gelir, temsili talebe kaynaklık eden unsurların başında yer almaktadır. Bu teori Neo - Klasik görüşün ülkeler arası benzer taleplerin bulunduğu ve dış ticaretin bu ön sav çerçevesinde oluştuğu varsayımına yönelik önemli bir karşı çıkıştır.

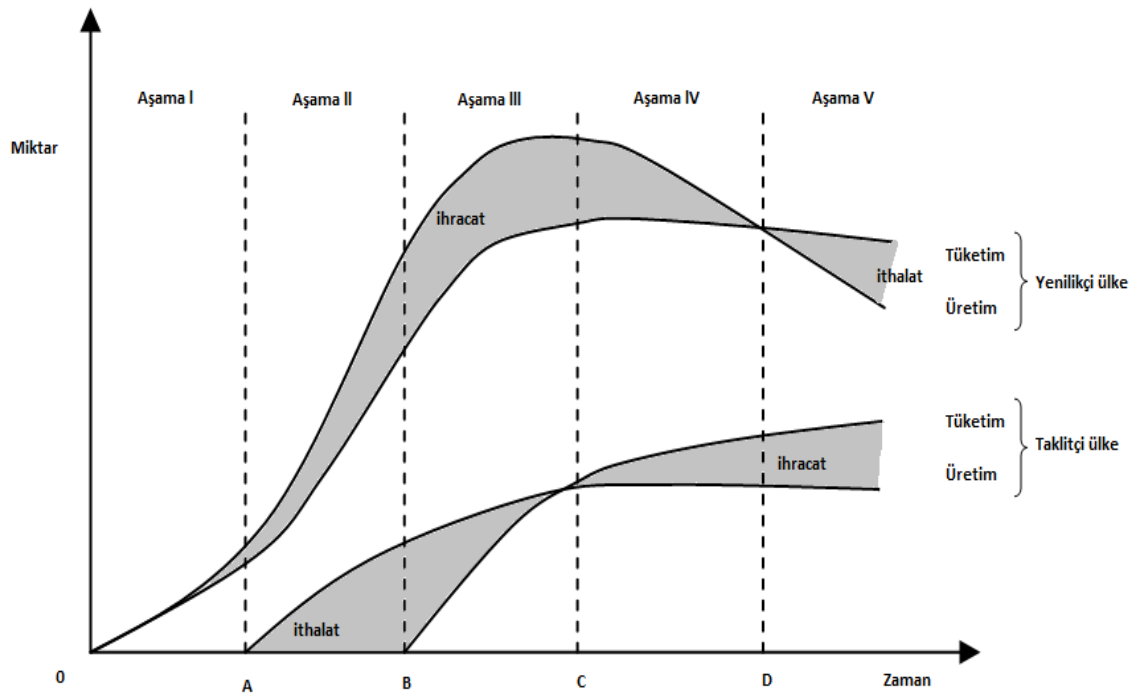
Vernon tarafından ortaya atılan Ürün dönemleri teorisi, ürün geliştirme ve yenileme sürecinin durakladığı aşamaya doğru belli bir ürünün üretiminin zamanla daha basit hale geleceği düşüncesine dayanır. Vernon, yaptığı çalışmada özellikle bazı azgelişmiş ve yeni sanayileşen ülkelerdeki hızlı ihracat artışlarını açıklamaya çalışmıştır ve bazı ürünlerin aşamalara bölünen yaşam dönemleri izlediğini öne sürmüştür. “Başlangıçta ürün, iç piyasa için üretilmiştir ve gözden geçirilerek geliştirilmektedir. Bu ürün dış piyasalara satılsa dahi geliştirme sürecinde olduğu için ilk yapıldığı ülkede üretilecektir. Ürün olgunlaştıkça ve dış satışlar arttıkça, firma dış talebi tatmin için önce, en azından pazarlama bağlantısı oluşturacak, daha sonra, ürünün bir kısmını dış piyasada daha ucuza imal edebileceğini görecektir. Son aşamada, geliştirme süreci sona erer, dış üretim maliyetleri daha düşük ise, ürün yurt dışında üretilir ve icat eden ülkeye ihraç edilir.”⁴⁰

³⁸ Posner, M. V. (1961). *International Trade and Technical Change*. Oxford Economic Papers, 323-341.

³⁹ Yılmaz, a.g.e., 178, 178.

⁴⁰ Vernon, R. (1966). International Investment and International Trade in the Product Cycle. *The Quarterly Journal of Economics*, 80(2), 206-207.

Bu kuram daha ayrıntılı olarak açıklanacak olursa; “I. Aşamada mal icat edilir. II. Aşamada icatçı ülke tarafından ihraç edilir, taklitçi ise ithal eder. III. Aşamada ihracatçının ihracatı artarak sürerken, taklitçi ülke üretime başlar, ithalatı azalır. IV. Aşamada ihracatçının ihracatı azalarak sona erer ve taklitçi mal ihraç etmeye başlar. V. Aşamada icatçı ülke malı ithal etmeye başlamıştır, ihracat tümü ile taklitçi ülke tarafından yapılmaktadır.”⁴¹

Şekil 2.4. Ürün Dönemleri Teoremi

Modern dış ticaret teorilerinin bu günkü dünya ticaretini açıklamada ulaştığı en kapsamlı teori endüstri içi ticaret teorisidir. Modern teorilere kadar ülkeler arasındaki ticareti endüstriler arası ticaret biçiminde açıklayan kuramlar genel kabul görmekteydi. Ancak II. Dünya Savaşı sonrası dönemde yaşanan dış ticaret büyük ölçüde endüstriler arası olduğu izlenmektedir. Bu teori kendisinden önce ortaya konan teknoloji ve talebi dikkate alan modern teorilerin bakış açılarından hareketle, endüstriler arası ticareti açıklamaya yönelik ortaya atılmıştır.

Endüstri içi ticaret, bir ülkenin ürettiği belirli bir mal grubunda hem dış alıcı hem de dış satıcı konumunda olması biçiminde tanımlanabilir. Bu durum çoğunlukla gelişmiş ekonomilerde ve tüketici tercihlerinin çok çeşitlendiği, kişi başına gelirin yüksek olduğu

⁴¹ Seyidoğlu, a.g.e., 22, 103.

pazarlarda görülmektedir. “Herhangi bir endüstri dalında endüstri içi ticaretin mi; yoksa endüstriler arası ticaretin mi daha yoğun olduğunu bulmanın yolu Grubel ile Lloyd’un klasikleşmiş denkleminde geçmektedir.”⁴²

$$B_{ij} = (X_{ij} + M_{ij}) - |X_{ij} - M_{ij}| / (X_{ij} + M_{ij})$$

B_{ij} = J ülkesinin i malındaki endüstri içi ticaretini gösterir. B_{ij} 100’e yaklaştıkça endüstri içi ticaretin varlığından söz edilir.

X_{ij} = J ülkesinin i malı ihracatı.

M_{ij} = J ülkesinin i malı ithalatı.

$(X_{ij} + M_{ij})$ = J ülkesinin i malındaki ihracat ve ithalat toplamı.

$|X_{ij} - M_{ij}|$ = Bu determinant, J ülkesinin i malındaki dış ticaret açığını yada fazlasını gösterir.

Bu modern dış ticaret teorisi faktör donanımlarındaki farklılıkları göz ardı etmemektedir. Daha önemlisi ölçek ekonomileri ve azalan maliyetlerin dış ticaret üzerindeki etkilerini de ele almaktadır. Değişen piyasa yapıları ile piyasaların her zaman tam rekabet piyasası olmayacağı hatta piyasaların aksak rekabete dayandığını görerek analizlerini güncel koşullara uygun gerçekleştirmiştir. Tüm bunların yanında benzer gelişmişlik seviyesinde olan ve kişi başına gelirin yüksek olduğu ülkelerde tüketici tercihlerinin çoğunlukla benzer olacağını bu durumun dış ticarete olan yansımalarını göz ardı etmemiştir.

Dış ticaret teorilerinin gelişim süreci incelendiğinde, dış ticarete meydana gelen değişikliklerin yansımaları, ortaya konan teorilerde görülmektedir. Merkantilist dönemde büyük riskler taşıyan dış ticaret devlet desteği ve bunun yanında güçlü bir donanmaya gereksinim duymaktaydı bu şartlar çerçevesinde oluşan merkantilist düşünceler ilerleyen dönemde sanayi devrimi ile beraber yerini klasik görüşün müdahaleye karşı düşüncelerine bırakmıştır. Sanayi devrimi ile beraber öne çıkan verimlilik ve maliyet gibi kavramlar yanında dış ticaretten herkesin kazançlı çıkabileceği öngörüsü serbest ticareti yüceltmış devlet müdahalelerinin verimliliği olumsuz etkilediğine ilişkin tespitler müdahaleci zihniyeti eleştirmiştir.

⁴² Yılmaz, *a.g.e.*, 178, 223.

Klasiklerin arkasından temelde benzer sav ve varsayımlarla dış ticareti açılmaya girişen Neo - Klasik düşünürler, maliyetin emek dışı yönlerini ve talebin dış ticarete etkilerini de analizlerine katmıştır ayrıca Neo - Klasikler talebin ülkeler arasında benzer olduğu varsayımı ile hareket etmiştir. Bu düşünürler malların homojen ve piyasaların tam rekabet yapısı gösterdiği ön yargısı ile teorilerini oluşturmuştur. Teknolojik değişim ve ölçek ekonomilerinin doğurduğu farkı da analiz dışı tutan Neo - Klasik görüş, dış ticaretin büyük ölçüde endüstriler arası ticaret biçiminde seyrettiği dönem için yeterli açıklamalar ortaya koymuştur.

Değişen teknoloji ve küresel iklim, dış ticareti ve dış ticaret teorilerini yeniden dizayn etmiştir. Tam rekabet piyasaları yerini aksak rekabet piyasalarına, ölçeğe göre sabit getiri varsayımı yerini ölçeğe göre artan getiri düşüncesine bırakmıştır. Teknoloji ve talebin yapısı analizlerde yer edinmeye başlamıştır. Uluslararası fiyat ülkeler arası değil küresel firmaların rekabeti ile belirlenmektedir. Ülkeler faktör donanımları yada karşılaştırmalı üstünlüklerine göre uzmanlaşmamaktadır. Bir ülkenin bir malın hem ihracatçısı hem de ithalatçısı olduğu sıklıkla izlenmektedir. Dış ticaret çoğunlukla endüstriler arası değil endüstri içi gerçekleşmektedir. Dış ticaret kazançları da bu koşullar çerçevesinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu değişiklikler dış ticaret teorilerini de doğal olarak değiştirmiş ve modern dış ticaret teorilerinin bu gün egemen konumda olduğu görülmektedir.

3. BÖLÜM

DIŞ TİCARET EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilere yönelik tartışmalar eskiden olduğu gibi günümüzde de iktisat yazınında önemli yer tutmaktadır. Özellikle küreselleşme sürecinin hız kazandığı dönemlerde bu konuya ilişkin tartışmaların önemi artmaktadır. Dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi değerlendiren bu tartışmaların altında, ihracatın mı büyümeye yoksa, büyümenin mi ihracata neden olduğu sorusunun yatmakta olduğu görülmektedir. Bu soruya verilecek yanıt, doğru ekonomik büyüme stratejilerinin seçimi açısından büyük önem taşıdığı görülmektedir.

Tez çalışmasının bu bölümünde dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik teorik yaklaşımlar ele alınacaktır. Ardından gene dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisine ilişkin yapılan ampirik çalışmaların bulgularına yer verilecektir.

3.1. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Yönelik Teorik Yaklaşımlar

Dış ticaretin bir refah kazancı sağlayıp sağlamadığı uzun zamandır incelenen bir konudur. Merkantilistler, dış ticareti kazanan ve kaybedenin olduğu sıfır toplamlı bir oyun olarak yorumlamıştır bu bakımdan merkantilist düşünceye göre dış ticaret kazanan tarafın ekonomik büyüme sağladığı, kaybedenin ise sağlayamadığı bir ekonomik aktivitedir.

Merkantilizm sonrası pek çok teorinin, ihracatın ekonomik büyümenin önemli bir itici gücü olduğunu ileri sürdüğü görülmektedir. Dış ticaretin büyüme üzerindeki etkileri Klasik ve Neo - Klasik kuramlara göre, pazar çapının büyümesi verimlilik artışı gibi faktörler yardımı ile refah artışlarına neden olmaktadır. Sonuçta, Klasik ve Neo - Klasik İktisat Okulunun ekonomik büyüme teorisi, teorik olarak ihracattaki artış ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişkinin var olduğunu kabul etmektedir. “Bu kuramlar açısından uluslararası ticaretin genişlemesi bir yandan verimliliği artırırken, diğer yandan

ihracat ürünleri üretiminde uzmanlaşmayı teşvik etmektedir. Bu uzmanlaşma nedeniyle ihracat sektörlerinde genel beceri düzeyinin yükseldiği ileri sürülmektedir.”⁴³

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi dış ticaretin, pazarın büyümesi, uzmanlaşma ve verimlilik artışı yolu ile refah kazancı sağladığı, yani ekonomik büyümeye yol açtığı görüşü, Smith’e kadar dayanmaktadır. Smith mutlak üstünlükler kuramı çerçevesinde ticaret yapan tarafların kazançlı çıkacaklarını ileri sürmüştür. Smith’in modelini ileri götüren ve karşılaştırmalı üstünlükler kuramını ortaya koyan Ricardo’ya göre de dış ticaret, ekonomik büyüme için çok önemlidir. Bu iki klasik iktisatçının dış ticareti, ekonomik büyüme için vazgeçilmez bir araç olarak gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Ricardo’nun tarıma dayalı büyüme modeline göre, ekonomik büyümenin durması önündeki en etkili çözüm yollarından biri yada başka bir anlatımla kıyamet noktasını ötelemenin geçerli bir yolu, dış ticaret yapmaktır. Bu sav, ekonominin durgunluğa girmesi yada ekonomik büyümenin durması halinde, dış ticaret yapılması halinde ekonomik büyümenin durmayacağı, devam edeceğini ileri sürmektedir.

Dış ticaret konusunda Klasik yaklaşıma değerli bir katkı da Mill tarafından yapılmıştır. “Mill, Smith ve Ricardo tarafından geliştirilen arz yönlü dış ticaret yaklaşımlarında ihmal edilen talep unsurunu analize dâhil etmiştir. Mill, yeni bir ihraç malının pazara sokulması ya da ihraç mallarının üretiminde maliyetleri düşürücü yeni bir teknolojinin gelişmesi ile birlikte ülkeler karşılıklı talep ile belirlenen ithal mallarını daha ucuza alabilme yeteneğine kavuşurlar. Bu da dış ticaret kazancının artışı anlamına gelmektedir.”⁴⁴ Dış ticaretin ülke refahını artırdığına ilişkin klasik iktisatçılar görüş birliğinde olmakla beraber bu düşünceler geliştirilerek bu güne kadar taşınmıştır.

Neo - Klasik kuram ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi desteklerken, ihracata dayalı büyüme modelini de desteklemektedir. Neo-klasikler düşünürlere göre, ekonomik büyüme ile teknik beceri ve teknoloji düzeyi artar ve bu verimlilik düzeyini de yükseltir. Artan verimlilik ise ülkenin yaptığı ihracatı kolaylaştıran bir karşılaştırmalı üstünlük doğurur.

⁴³ Ghartey, E. (1993). Causal Relationship between Exports and Economic Growth: Some Empirical Evidence in Taiwan, Japan, and the US. *Applied Economics*, 25(8), 1145.

⁴⁴ Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. *C.Ü. İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 177.

Neo - Klasik iktisatçılar olan Heckscher ve Ohlin tarafından geliştirilen faktör donatımı teorisi, ülkelerin faktör donatımları bakımından, malların ise faktör yoğunlukları bakımından birbirlerinden farklı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Aynı zamanda Heckscher ve Ohlin'in teorisi, malların üretim teknolojilerinin ve talep koşullarının bütün ülkelerde aynı olduğu ayrıca üretimde ölçeğe göre sabit getiri yasasının geçerli olduğu varsayımları üzerine oturmuştur. Bu kurama göre, her ülke bol olarak sahip olduğu faktörün yani daha ucuz olan faktörün yoğun olarak kullanıldığı malları ihraç edecek, göreceli olarak daha az sahip olduğu pahalı olan faktörün yoğun kullanıldığı malları ise ithal edecektir.

Neo - Klasik yaklaşımda da dış ticaret Klasik yaklaşımda olduğu gibi ülkeler arası verimlilik farklarından ortaya çıkmaktadır. Ancak klasik okuldan farklı olarak Neo - Klasik teoride ülkeler arasındaki verimlilik farkları faktör donanımlarındaki farka bağlanmıştır. Bu model ülkelerin sahip olduğu faktör donatımlarına göre uzmanlaşmaya gitmesi sonucunda refah kazançları elde edileceğini ve ekonomik büyüme sağlanacağını ileri sürmüştür. “Klasik ve Neo - Klasik İktisat Okulu geleneksel ekonomik büyüme teorisi, ihracattaki artış ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişkinin var olduğunu kabul etmektedir. Bu teoriler açısından bakıldığında uluslararası ticaretin genişlemesi verimliliği arttırırken, aynı zamanda ihraç ürünleri üretiminde uzmanlaşmaya neden olmaktadır. Uzmanlaşma nedeniyle ihracat sektörlerinde beceri düzeyinin arttığı izlenmektedir.”⁴⁵

Ayrıca içsel büyüme modelleri ve endüstri içi ticaret gibi yeni kuramlar, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi daha geniş temellere oturtmaktadır. Bu kuramlara göre ihracat artışı ile dış piyasaları öğrenme, daha iyi yönetim, daha büyük boyutlarda girişimcilik, gelişmiş kaynak tahsisi, pazarlama ve üretim yeteneklerini de kapsayan teknik bilginin yayılmasını sağlamaktadır. Uluslararası piyasalara girişte artan rekabet, ihracat dışı sektörlerde de pozitif dışsallıklar sağlayan etkiler doğurmakta ve ekonomideki genel verimlilik düzeyini yükselterek özellikle yüksek nitelik kazandıran yeni becerilerin elde edilmesine ve etkin bir fiyat mekanizmasının oluşumuna katkı sağladığı düşünülmektedir. “İhracatın artması, faktör verimliliğini artırmakta, teknolojik yeniliklerin uyumunu ve kaynakların daha verimli kullanımını sağlamaktadır. Ek olarak, yabancı rekabetin

⁴⁵ Ghartey, *a.g.m.*, 25(8), 1145.

getireceği avantajlar, uluslararası piyasalara açılıma sayesinde oluşan ölçek ekonomileri gibi etkenler nedeni ile ekonomik büyümede artış gözlemlenmektedir.”⁴⁶

Teorik olarak İhracat artışı, döviz girdilerini artırarak dış ödemeler dengesindeki döviz baskısını azaltır. Bu sayede, ithalat kapasitesi genişleyerek ülkede bulunmayan ve yerli üretimi artırmada önemli rol oynayan çeşitli girdiler ve sermaye mallarının ithalatının yapılması kolaylaşır, bu durum ekonomik büyümede itici rol oynayabilir.

Dış ticaretin her zaman ekonomik büyüme sağlamayacağı bazı durumlarda ekonomik daralmaya neden olacağına ilişkin görüşler de ortaya konmuştur. Bu yaklaşımın en bilinen kuramı, Neo - Klasik okuldan Bhagwati'ye aittir. “Hint asıllı iktisatçı Jagdish Bhagwati, klasikleşmiş bir makalesinde büyümenin net olarak refah kaybına yol açabileceği koşulları net olarak ortaya koymuş ve bu tür büyümeye yoksullaştıran büyüme (immiserizing growth) adını vermiştir.”⁴⁷

Bu tip bir büyümede, üretim artışı görülürken bu üretim artışının büyük bir ülkede görülmesi ve üretilen ürünün tarımsal mallar gibi talep esnekliğinin düşük olduğu ürünler olması nedeni ile ticaret hadlerini bozucu sonuçlar görülebilir. Bu durum aşağıdaki grafikte açıklanmaktadır.

⁴⁶ Moschos, D. (1989). Export, Expansion, Growth and the Level of Economic Development: An Empirical Analysis, *Journal of Development Economics*, 30, 93.

⁴⁷ Seyidoğlu, a.g.e., 22, 130.

görüldüğü alanlar olarak gıda ve ilksel madde sanayilerini göstermektedir. Verimlilik farkları ülkelerin hayat standartlarına da yansımaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde hayat standartları az gelişmiş ülkelerin hayat standartlarına kıyasla çok fazla artmıştır.”⁴⁹ Bu yaklaşıma göre dış ticaret tarım ürünü ve ham madde üreten ülkelerin ekonomik büyümesi ve refahı üzerinde olumsuz etkilerde bulunabilir.

Singer – Prebisch tezine göre bu durumun nedenleri, az gelişmiş ülkelerdeki yapının katı olması kaynakların farklı sektörlerle kolay yönlendirilememesi, arz ve talep esneklikleri gibi bazı etmenlerle ilgilidir. Bu kuram çok sayıda gelişmekte olan ülkenin korumacı politikalar izlemesinde teorik dayanak oluşturmuştur.

Neo - Klasik Solow büyüme modeli incelendiğinde, daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi, teknolojik değişimlerin dışsal olduğu ve dış ticaretin olmadığı kapalı bir ekonomi varsayımı üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Bu nedenle Solow modeli dış ticaret ve ekonomik büyüme üzerine belirgin çıkarımlarda bulunan bir model değildir.

Post Keynesyen gelenek incelendiğinde, “Harrod, Domar ve Kaldor tarafından yapılan çalışmalar, uzun dönem ekonomik büyümenin belirleyicisi olarak dış ticaret çarpanı ve yatırımların önemi üzerinde durduğu görülmektedir. Bu sadece ihracata dayalı bir model olarak görünse de ihracat kadar ithalatın gelir esnekliği de bu yaklaşım için önemlidir. İthalatın gelir esnekliğinin değişmeden devam ettiği varsayılırsa, uzun dönemde büyümenin sağlanması için, ihracata dayalı büyüme tek başına ödemeler bilançosu sorunlarına yol açabilir. Bu durumun nedeni, ihracata dayalı büyüme stratejisinin, ithalatın rolü nedeniyle uzun dönemli istikrarlı bir büyümeye neden olamamasıdır. İthalatın gelir esnekliğinin yüksek olduğu durumlarda yurt içi gelirin artışına bağlı olarak, ithalatın yurt içi gelir artış oranından daha büyük bir oranda artması, kısa dönemde ekonomik büyümenin cari hesap dengesi maliyetleri altında gerçekleşmesine neden olabilir. Dolayısıyla ithalatın yüksek gelir esnekliği, ödemeler dengesi kısıtları olmaksızın gelir artışlarına engel olabilir. Bu durumda ihracata dayalı büyüme stratejisi başarısız olabilir.”⁵⁰ Post Keynesyen yaklaşımlar, ekonominin talep yönüne ağırlık vererek, dış ticaret ve büyüme ilişkilerinin anlaşılmasında iç tasarruf ve bütçe kısıtlarının yanında ödemeler bilançosu sınırlandırmalarına da özel bir önem vermektedirler.

⁴⁹ Yılmaz, a.g.e., 178, 194.

⁵⁰ Değer, M.K. (2007). *İhracatın Kompozisyonu ve Ekonomik Büyüme: Orta Gelirli Ülkeler İçin Panel Veri Analizleri (1982-2004)*. Ankara: İmaj Yayıncılık, 38.

İsveçli iktisatçı Linder Tercihlerde Benzerlik teoremini ortaya koyarak dış ticareti açıklamaya çalışmıştır. Bu kuram büyük ölçüde sanayileşmiş ülkeler arasında cereyan eden sanayi ürünlerinin ticaretini açıklamaya yöneliktir. Linder benzer gelir seviyesindeki ülkelerin benzer talep yapılarına yani zevk ve tercihlere sahip olacaklarını ve bu talebe dayalı üretilen ürünlerin aynı zamanda ülkelerin ihracat ürünlerinin temelini oluşturacağını öne sürer. Linder analizinde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine olan etkilerini de incelemiştir. “Linder, gelişmiş ülkeler için ticaret açıklarına yada olumsuz gelişme gösteren ticaret hadlerine bağlı olarak büyüme hızında düşmeler olsa bile bunları geçici olacağını ileri sürer. Kaynaklar ticaretin gereklerine göre yeniden dağılabildiği sürece gelir, ticaret öncesine göre ticaret sonrasında daha yüksek olacaktır. Bir başka deyişle bu gibi ülkelerde Bhagwati’nin sözünü ettiği yoksullaştıran büyüme gibi ticaret hadlerindeki olumsuz gelişmelerin etkisi büyüme yolunda küçük dönemeçlerden ibarettir ve uzun dönemli yoksullaştırma haline rastlanmaz.”⁵¹

1980'lerden sonra büyüme literatüründe daha fazla kabul görmeye başlayan içsel büyüme teorisi, dış ticaretin, dolayısıyla da ticari serbestinin dinamik etkileri üzerine dikkatleri çekmiş ve toplam faktör verimlilikleri, bilgi birikimine dayalı ekonomik büyümeye açıklama getirmiştir. İçsel büyüme teorisi içsel teknolojik gelişme üzerine kurulmuştur. Beraberinde dış ticaretin yapılmasının ekonomik büyümeye neden olacağını ileri sürmektedir. “İçsel büyüme modellerinde bilgi, beşeri sermaye, AR-GE, teknolojik gelişme ve piyasa genişliği gibi faktörler öne çıkmıştır. Dış ticarete katılan bir ülkenin üreticilerinin sadece piyasa genişliğine bağlı olarak ölçek ekonomilerinden doğan yararları toplamakla kalmayacakları, bununla birlikte daha büyük bilgi ve beşeri sermaye havuzu içinde bulunmanın avantajlarını elde edecekleri ileri sürülmüştür. Dış ticarete katılan firmaların, etkin bir rekabet ortamı içinde olacaklarından, sürekli yenilik peşinde koşacakları, böylece verimlilik ve karlılığın artacağı belirtilmiştir.”⁵²

Teorik açıdan dış ticaret ekonomik büyüme üzerine yapılan analizler incelendiğinde, çoğunlukla dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin bulunduğu ilişkin çıkarımlar yapan kuramların olduğu göze çarpmaktadır. Bununla beraber gelişmekte olan ülkelerin yapısal özellikleri ürettikleri malların nitelikleri, bununla ilişkili olarak dış ticaret

⁵¹ Yılmaz, *a.g.e.*, 178, 175.

⁵² Demir, O., Kutlar, A. ve Üzüncü, A. (2005). Dış Ticaret ve Beşeri Sermayenin Büyümedeki Rolü: Türkiye Örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 181.

hadlerinin aleyhlerine dönebileceğine ve dış ticaret nedeniyle ekonomik büyüme sağlamak yerine refah kaybına uğrayabileceklerini işaret eden kuramların da olduğu görülmüştür.

3.2. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Yönelik Ampirik Bulgular

Dış ticaretin ekonomik büyüme ile olan ilişkisini ortaya koymaya yönelik ampirik çalışmalar incelendiğinde, ilk çalışmaların, ihracatın büyüme üzerindeki etkilerini tahmin etmek için yapıldığı görülmüştür. Bu uygulamalı çalışmalarda zaman içinde metodolojik açıdan önemli gelişmeler sağlanmıştır. Konuyla ilgili çalışmaların başladığı 1960'lı yıllarda, çoğunlukla yatay kesit ya da zaman serisi verileri kullanılarak basit regresyon yöntemiyle ihracatın büyüme üzerindeki rolü veya ihracat yönlü büyüme hipotezi araştırılmaya çalışılmıştır. İhracat ekonomik büyüme ilişkisi, genel olarak korelasyon ve regresyon analizleriyle incelenmiştir Söz konusu yöntem kullanılarak, genellikle ihracat ile büyüme arasında yüksek derecede ilişki olduğu sonucuna ulaşıldığı görülmüştür. İhracata dayalı büyüme stratejisi lehinde güçlü kanıtlar elde edilmiştir. Genel olarak bu çalışmalar, iki değişken arasındaki pozitif yönlü korelasyon ilişkisini ihracat yönlü büyümeyi destekleyen bir kanıt olarak kabul ettikleri için o dönemin iktisatçılar tarafından eleştirilmişlerdir.

1970'li yıllardan itibaren açıklayıcı değişken olarak ihracatı ya da ihracat büyümesini içeren üretim fonksiyonu analizlerine dayalı regresyon analizleri kullanılarak hasıla üzerinde ihracatın etkisi incelenmiştir. Bu çalışmaların iki temel grup altında toplanabileceği görülmektedir. Birinci grup, ihracatın ekonomik büyümeye yol açtığını ortaya koyan çalışmalar ve ikinci grup ihracatın ekonomik büyümeye yol açmadığı bulgusuna ulaşan çalışmalardır. Tez çalışmasının bu bölümünde bu yayınlardan elde edilen sonuçlara kısaca değinilecektir.

İhracatın ekonomik büyümeye neden olduğuna yönelik bulgular elde eden çalışmaların yöntem olarak regresyon ve yatay kesit analizleri kullandığı izlenmiştir. Ayrıca bu çalışmalar, dış ticaret ekonomik büyüme ilişkisini irdeleme yanında, ihracata dayalı ekonomik büyüme modeli üzerinde de sorgulama yapmaktadır, öne çıkan çalışmalarda ulaşılan sonuçlar kısaca şu şekildedir;

Voivodas (1973), ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. “Çalışmada 22 az gelişmiş ülkeye ait 1956-1967 arası veriler kullanılmıştır. Çalışmada, reel gayri safi milli hasıla ile reel ihracat arasındaki ilişki incelenmiş ve ihracat artışlarının çalışmaya konu olan bütün ülkelerde büyümeye neden olduğu sonucuna varılmıştır”⁵³.

Michaely (1977), 41 ülkenin yer aldığı bir çalışma yapmıştır. “1950 ve 1973 yılları arasında, kişi başına düşen gayri safi milli hasıla ile ihracattaki büyüme oranları arasındaki ilişkiyi incelemiş, sonuçta çalışmaya konu olan tüm ülkelerde gayri safi milli hasıla büyümesinin, ihracattaki büyüme performansı tarafından belirlendiğini ortaya koymuştur.”⁵⁴

Balassa (1978) da, çalışmasında on gelişmekte olan ülkede, farklı periyotlarda ihracata dayalı büyüme stratejisini incelemiştir. “Çalışmada, bağımlı değişken olarak, gayri safi milli hasıla ve bağımsız değişkenler olarak, ihracattaki reel büyüme, işgücündeki büyüme, yurtiçi yatırımlar ve yurtdışından yatırımlar alınmıştır. Bu çalışmada benzer biçimde ihraca artışının gayri safi milli hasıla artışına yol açtığı görülmüştür.”⁵⁵

Krueger (1978), “1954 ve 1971 arası veriler ile gelişmekte olan 10 ülkede, ihracat artışlarının büyüme artışlarına neden olduğunu ortaya koymuştur.”⁵⁶

Fajana (1979), “1954 ile 1974 yılları arası Nijerya'ya ait veriler ile yaptığı çalışmada, reel gayri safi milli hasıla ile reel ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İhracata dayalı büyüme stratejisinin, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olduğu sonuca ulaşmıştır.”⁵⁷

⁵³ Voivodas, C.S. (1973). Exports, Foreign Capital Inflows And Economic Growth. *Journal Of International Economics*, 349.

⁵⁴ Michaely, M. (1977). Exports And Growth: An Empirical Investigation. *Journal Of Development Economics*, 53.

⁵⁵ Balassa, B. (1978). Exports And Economic Growth: Further Evidence. *Journal Of Development Economics*, 189.

⁵⁶ Krueger, A.O. (1978). *Foreign Trade Regimes And Economic Development: Liberalization Attempts And Consequences*, Cambridge (Mass.): Balinger, 86.

⁵⁷ Fajana, O. (1979). Trade And Growth: The Nigerian Experience, *World Development Journal*, 78.

Tyler (1981), çalışmasında “1960-77 arası döneme ait veriler kullanarak 55 ülkeyi ele alan bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmaya göre, ihracat performansı ile gayri safi milli hasıla büyüme oranları arasında güçlü bir bağın olduğu görülmüştür.”⁵⁸

Kavoussi (1984), çalışmasında 1960-1978 yıllarını kapsayan verileri kullanmış ve 73 ülkeyi ele almıştır. “Çalışmanın sonucunda, imalat sektörünün ihracat artışları ile ekonomik büyüme oranları arasında pozitif bir ilişki olduğunu görülmüştür.”⁵⁹

Dollar (1992), çalışmasında 1976-1985 yıllarını kapsayan veriler kullanmıştır. Korumacı politika uygulayan Latin Amerika ve Afrika ülkeleri ile daha dışa açık politika uygulayan Asya ülkelerini incelemiştir. Çalışmada bağımlı değişken, kişi başı gayri safi yurt içi hasıla ve bağımsız değişkenler, yatırım oranları, reel döviz kuru değişimleri, döviz kurlarındaki sapmalar olarak belirlenmiştir. “Çalışmanın bulguları, ekonomiye müdahalelerin yatırım oranlarında negatif bir etkiye neden olduğu ve kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla ile ticari serbestlik arasında güçlü bir korelasyon ilişkisi olduğu yönündedir.”⁶⁰

Sachs ve Warner (1995) çalışmalarında dışa açıklık ve gelişmiş ülkelere yakınsama konusunu ele almıştır. Çalışmada, gelişmekte olan ülkeler için ihracata dayalı büyüme stratejisini uygulayan ülkeler ile korumacı ülkeler arasındaki yakınsama incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, “dışa açık ülkelerin daha yüksek büyüme oranlarını gerçekleştirdikleri ve gelişmiş ülkelere yakınsadıklarını ortaya konmuştur.”⁶¹

Edwards (1997) çalışmasında, ticari açıklık ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. “Edwards ticari açıklık ile ilgili olarak dokuz ayrı gösterge kullanmış ve açıklık ile büyüme arasındaki ilişkiyi, yatay kesit çalışması yardımıyla ortaya koymuştur. Çalışmaya göre, dışa açık ekonomi politikalarını yani ihracata dayalı büyüme stratejisini

⁵⁸ Tyler, W. (1981). Growth And Export Expansion In Developing Countries: Some Empirical Evidence. *Journal of Development Economics*, 30.

⁵⁹ Kavoussi, R. (1984). Export Expansion And Economic Growth: Further Empirical Evidence. *Journal Of Development Economics*, 250.

⁶⁰ Dollar, D. (1992). Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence From 95 Ldcs, 1976-85, *Economic Development And Cultural Change*, 544.

⁶¹ Sachs, J. and Warner, A. (1995). Economic Reform And The Process Of Global Integration. *Brookings Papers On Economic Activity*, 1, 24.

seçen ülkelerin verimlilik ve iktisadi büyüme artışlarının diğer ülkelere oranla çok daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.”⁶²

Bahmani-Oskooee ve Niroomand, 1999 yılında aralarında Türkiye’nin de içinde bulunduğu 59 ülke için 1960-92 dönemini kapsayan bir çalışma yapmıştır. Çalışmada, yıllık veriler ile Johansen eş bütünleşme yöntemini kullanarak ekonominin dışa açıklığı ve çıktı arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir. “Eş bütünleşme testi, verilerin aynı seviyede durağan çıkmamalarından dolayı elli dokuz ülkenin yirmi ikisine bu yöntem uygulanabilmiştir. Eş bütünleşik ilişki çıkan on dokuz ülkede ekonominin dışa açıklığı ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.”⁶³

Anorua ve Ahmad, 2000 yılında yaptıkları çalışmada 1960-97 dönemi kapsayan yıllık veriler kullanmışlardır. Çalışma, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland’ı kapsamaktadır. Kullanılan değişkenler, GSMH’nin büyüme oranı, ihracat ve ithalat toplamının büyüme oranıdır. Yöntem olarak, Johansen eş bütünleşme ve hata düzeltme modelini kullanarak değişkenler arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. “Eş bütünleşme testi sonucuna göre dışa açıklık ve büyüme değişkenlerinin çalışmadaki tüm ülkeler için eş bütünleşik olduğunu göstermiştir. Sonuçta hata düzeltme modeli dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu ortaya koymuştur.”⁶⁴

Yukarıda kısaca değinilen ve dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu yargısına varan çalışmalarda, yöntem olarak regresyon ve yatay kesit analizleri kullanılmıştır. Konuya ilişkin ampirik çalışmalara yönelik incelemelerde dikkat çeken önemli bir olgu, 1980’li yıllardan itibaren çalışmalarda kullanılan yöntemlerin değiştiği ve çıkan sonuçların da daha farklı olduğudur. Yeni çalışmalarda uygulanan Granger Nedensellik testleri, Zaman Serisi analizleri ve Varyans Analiz Testleri ile ulaşılan sonuçların sadece dış ticaretin ekonomik büyümeye yol açtığı yada ihracata dayalı büyüme stratejisinin etkin bir strateji olduğu yönünde çıkmadığı görülmektedir. Bu yöntemleri kullanan çalışmaların bazılarında dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında

⁶² Edwards, S. (1997). *Openness, Productivity And Growth: What Do We Really Know?*, NBER Working Paper, W5978, 14.

⁶³ Bahmani-Oskooee, M. and Niromand, F. (1999). *Openness and Economic Growth: An Empirical Investigation. Applied Economics Letters*, 561.

⁶⁴ Anorua, E. and Ahmad, Y. (2000). *Openness and Economic Growth: Evidence from Selected Asian Countries. The Indian Economic Journal*, 117.

pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılırken, bazılarının da bu sonuca ters bulgulara ulaştığı görülmektedir.

1980 sonrasında dış ticaret ekonomik büyüme ilişkisini araştıran önemli çalışmalara örnekler verilecek olursa; Jung ve Marshall (1985) çalışmalarında “Granger nedensellik testi kullanarak 1950 ve 1981 yılları için 37 ülkede ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu 37 ülkeden yalnız dördünde ihracattan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi görülmüştür.”⁶⁵ Çalışmaya göre dışa açıklığın ve ihracata dayalı büyüme stratejisinin ekonomik büyümeyi uyardığına yönelik bulguların zayıf olduğu görülmüştür. Bu çalışma nedensellik yöntemi kullanarak beklenti dışı bir sonuca ulaşması bakımından önemlidir.

Darrat (1986), 1955 ve 1982 yılları arası dönem için, sanayileşmiş Doğu Asya ülkeleri G.Kore, Hong Kong, Singapur ve Tayvan üzerine, nedensellik ve korelasyon incelemeleri yapmıştır. “Bu çalışmanın bulgularına göre ihracat ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir korelasyon ilişkisi bulunduğu sonucunu elde etmiştir. Fakat, nedensellik testlerine göre, G. Kore dışındaki ülkeler için ihracata dayalı büyüme stratejisinin, ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğuna yönelik hipotez reddedilmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre, bu ülkelerdeki ekonomik büyümeyi açıklamada ihracat ve dışa açıklık tek başına yetersiz kalmaktadır.”⁶⁶

Chow (1987), çalışmasında ihracata dayalı büyüme modelini başarıyla uyguladığı öne sürülen Arjantin, Brezilya, Hong Kong, İsrail, Kore, Meksika, Singapur ve Tayvan’ı ele almıştır. Analizinde Sims Granger nedensellik testleri yöntemini kullanmıştır. “Bu sekiz ülkeden ikisi dışında Brezilya, Hong Kong, İsrail, Kore, Singapur ve Tayvan’da, ihracat ve büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisini saptanmıştır. Buna karşın, Meksika’da büyümeden ihracata doğru bir nedensellik belirlenmiş ve Arjantin için bir nedensellik ilişkisi görülmemiştir.”⁶⁷

Sharma, Norris ve Cheung (1991), Batı Almanya, Japonya, ABD, Birleşik Krallık ve İtalya için 1960 ve 1987 yıllarını kapsayan bir çalışma yapmıştır. Çalışmada çeyreklik reel

⁶⁵ Jung, S.W. and Marshall, P.J. (1985). Exports, Growth And Causality In Developing Countries. *Journal Of Development Economics*, 12.

⁶⁶ Darrat, A. (1986). Trade And Development: The Asian Experience. *Cato Journal*, 6, 699.

⁶⁷ Chow, P. (1987). Causality Between Exports Growth And Industrial Development. *Journal Of Development Economics*, 63.

gayri safi milli hasıla, reel ihracat, işgücü ve reel sermaye verilerinden yararlanılmıştır. Yöntem olarak, dört değişkenli Granger Olasılık Rasyo Testi ve Varyans Analiz Testleri kullanılmıştır. “Çalışmanın sonucunda adı geçen ülkelerde ekonomik büyümenin ihracat bağlı olduğuna yönelik bulguların çok zayıf olduğu görülmüştür.”⁶⁸

Karunaratne (1997), “Avustralya için 1971 ve 1992 yılları verileri ile kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasıla, ihracat, OECD Sanayi Üretim Endeksi, reel döviz kuru endeksi, ticaret hadleri endeksi ve teknolojik yenilik değişkenleri inceleyerek yaptığı analizinde, yöntem olarak, Varyans Analiz Testleri kullanmıştır. Çalışmada, Avustralya’da ihracat ve büyüme arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığına yönelik sonuçlar bulunmuştur.”⁶⁹

Shan ve Sun (1998), “Avustralya için yaptıkları çalışmada, ihracat artışına neden olanın büyüme artışları olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışma için kullanılan veriler, imalat sanayi çıktı düzeyi, imalat sanayi ihracat miktarı, işgücü miktarı, reel ithalat ve reel sabit sermaye harcamalarıdır. Yöntem olarak, beş değişkenli Granger Wald Testi uygulaması yapılmıştır.”⁷⁰

Dış ticaretin ekonomik büyüme ile ilişkili olduğunu destekleyen bir çalışma Sinha ve Sinha tarafından yapılmıştır. Sinha ve Sinha (1999) Zaman serisi verileri kullanarak yaptıkları çalışmalarında, 16 Latin Amerika ülkesini ele almıştır. “Çalışmaya göre, 15 Latin Amerika ülkesinde dışa açıklığın ekonomik büyüme ile pozitif ve yakından ilişkisi olduğu görülmüştür.”⁷¹

Benzer biçimde dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi destekler nitelikteki bir çalışma Bahmani-Oskooee ve Niroomand (1999) tarafından yapılmıştır. Bu iktisatçılar çalışmalarında 22 farklı ülkeyi incelemiştir. Çalışmada, dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınmış, bu Johansen-Juselius koentegrasyon

⁶⁸ Sharma, S.C., Norris, M. and Cheung, D.W. (1991). Exports And Economic Growth In. Industrialized Countries. *Applied Economics*, 708.

⁶⁹ Karunaratne, N.D. (1997). High-Tech Innovation, Growth And Trade Dynamics In Australia. *Open Economies Review*, 170.

⁷⁰ Shan, J.Z. and Sun, F. (1998). Export-Led Growth Hypothesis For Australia: An Empirical Reinvestigation. *Applied Economics Letters*, 428.

⁷¹ Sinha, D. and Sinha, T. (1999). Openness, Investment And Economic Growth In Latin American Countries, Paper Presented At The Sixty-Third Annual Meeting Of The Midwest Economic Association. Nashville, Tennessee.

yöntemi ile yapılmıştır. “Çalışmanın sonucunda 22 ülkeden 19'unda dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ve pozitif bir ilişki olduğunu ortaya çıkmıştır.”⁷²

Greenaway, Morgan ve Wright (2002), Başlangıç gelir düzeyi, yatırım oranları, dış ticaret hadleri ve nüfus oranı değişkenlerinin incelendiği bir panel çalışma yapmıştır. Çalışmaya göre, gelişmekte olan ülkeler bazında liberalizasyon ve dışa açıklığın sağlanması, kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla artışında etkilidir. Fakat bu çalışmanın sonuçları, dışa açıklığın, güçlü bir büyüme artışına neden olamadığını göstermektedir.”⁷³

1960 ve 1991yıllarını kapsayan Awokuse (2005) tarafından Japonya için yapılan bir çalışmada, işgücü verimliliği, reel ihracat, reel dış ticaret hadleri, gayri safi sermaye oluşumu ve yurtdışı çıktı şokları verileri kullanılmıştır. Çalışmada yöntem olarak, Granger nedensellik testleri, varyans analiz testleri ve yönlü çevrimsiz çizge incelemeleri kullanılmıştır. “Çalışmaya göre, Japonya'da verimlilik ve ihracat arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ve ek olarak modeldeki ihracat dışında kalan diğer değişkenler de verimlilikteki değişimlerin bazılarını tamamen açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır.”⁷⁴

İhracat ekonomik büyüme ilişkisine yönelik Türkiye için yapılan çalışmalar incelendiğinde diğer ülkeler için yapılan çalışmalarda görüldüğü gibi sonuçlar üzerinde tam bir uzlaşının olmadığı izlenmektedir. Yiğidim ve Köse (1997) 1980 ve 1996 yılları için yaptıkları çalışmada, Granger nedensellik testi kullanmışlardır. Çalışmaya göre, “ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi anlamlı değildir. Fakat ithalatın Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerinde en önemli belirleyici faktör olduğu görülmüştür.”⁷⁵

⁷² Bahmani-Oskooee, and Niroomand, *a.g.m.*, 6, 561.

⁷³ Greenaway, D., Morgan, W. and Wright, P. (2002). Trade Liberalisation And Growth In Developing Countries. *Journal Of Development Economics*, 244.

⁷⁴ Awokuse, T. O. (2005). Export-Led Growth And The Japanese Economy: Evidence From VAR And Directed Acyclic Graphs. *Applied Economics Letters*, 858.

⁷⁵ Yiğidim, A. ve Köse, N. (1997). İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980-1996). *Ekonomik Yaklaşım G.Ü. İktisat Bölümü Dergisi*, 85.

Özmen ve Furtun (1998) 1970 ve 1995 yıllarını kapsayan mevsimsel verilere dayalı çalışmada Johansen eşbütünleşme yöntemi kullanmıştır. Çalışmaya göre, “ihracat ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucu bulunmuştur.”⁷⁶

Tuncer (2002), Türkiye’de 1980 sonrası yirmi yıllık dönemde ihracat, ithalat, yatırımlar ve GSYİH arasındaki nedensellik ilişkilerini üç aylık veriler yardımı ile incelemiştir. Çalışmada Vektör Otoregressif Model (VAR) ve Toda ve Yamamoto Granger nedensellik yöntemi kullanılmıştır. Çalışmaya göre, “Türkiye’de ihracattan GSYİH’ye doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.”⁷⁷

Ihracat ile ekonomik büyümenin Türkiye’de güçlü bir ilişkisi olmadığına yönelik bu sonuçlara karşın, Saraçoğlu (1997), Türkiye için yaptığı çalışmada, 1923–1995 yıllarını kapsayan dönem için, ihracat trendlerindeki kırılmaların meydana geldiği tarihleri göz önüne alarak analizler yapmıştır. Saraçoğlu çalışmasının sonucunda, “ihracata dayalı büyüme politikası ile ihracat artışının sağlandığını ortaya koymuştur.”⁷⁸

Doğanlar ve Fisunoğlu (1999), ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinden hareketle, ihracata dayalı büyüme yaklaşımını test etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda, “Türkiye, Güney Kore, Singapur, Filipinler ve Hindistan için çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.”⁷⁹

Demirhan ve Akçay (2005) yaptıkları çalışmada, MENA ülkelerinde ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. “Fas ve Ürdün için ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu ve Türkiye için ekonomik büyümeden ihracata yönelik tek yönlü bir ilişki var olduğu tespit edilmiştir.”⁸⁰ Türkiye için yapılan çalışmalar incelendiğinde de ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik tam bir uzlaşının sağlanamadığı görülmektedir.

⁷⁶ Özmen, E. ve Furtun, G. (1998). *Export-led growth hypothesis and the Turkish data: An empirical investigation*. METU Studies in Development, 503.

⁷⁷ Tuncer, İ. (2002). Türkiye’de İhracat, İthalat Ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980–2000). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(9), 106.

⁷⁸ Saraçoğlu, B. (1997). *İhracat Önderliğinde Büyüme Politikası ve Türkiye İhracatında Beklenen Yapısal Değişiklikler*, İktisat, İşletme ve Finans, 51.

⁷⁹ Doğanlar, M. ve Fisunoğlu, M. (1999). Causality Between Exports and Economic Growth in Asian Countries. *Yapı Kredi Economic Review*, 10(11), 11.

⁸⁰ Demirhan, E. ve Akçay, S. (2005). *İhracat Artışı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Seçilmiş MENA Ülkeleri İçin Ampirik Kanıt*, İktisat, İşletme ve Finans, 131.

İhracat ve ekonomik büyüme konusuna ilişkin yapılan öncü çalışmalarda, yani yöntem olarak regresyon ve yatay kesit analizleri kullanılan çalışmaların tamamında, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında kayda değer ilişkilerin rapor edildiği izlenmektedir. Ancak izleyen süreçte 1980 sonrasında, farklı tekniklerin bu konuya uygulanması ardından çıkan sonuçların öncesi gibi belirgin bir dış ticaret ekonomik büyüme ilişkisine işaret etmediği izlenmektedir. Bazı çalışmalarda bu duruma ilişkin bulgulara rastlanmazken bazı çalışmalarda ise zayıf izler tespit edilmiştir. Bunun yanında dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisinin pozitif kayda değer olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar da görülmüştür. Bu bakımdan duruma ilişkin son resmin, ampirik çalışmaların dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik fikir birliğinde olmadığı yönünde çıktığı belirtilebilir.

4. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET

Tez çalışmasının bu bölümünde Türkiye’de uygulanan dış ticaret politikaları ve bu politikalar paralelinde ekonomik büyüme performansına ilişkin kısa bilgiler verilecektir. Son altmış yılda dünya dış ticaretinin sürekli artış göstermesi, dış ticaret akımlarını bir ülkenin büyümesini etkileyen en önemli faktörlerden biri haline getirmiştir. 1950’li yıllardan beri düşük ve orta gelirli ülkeler içeriye dönük ve dışarıya dönük ekonomik büyüme stratejileri olarak adlandırılan iki ayrı yöntem izlediklerini görülmektedir. Dışa dönük yani ihracata dayalı büyüme stratejilerini uygulayan bir ülke piyasalarını dış piyasaya açıp ihracatını teşvik ederek arttırmaya çalışmaktadır. İçe dönük yada ithal ikameci kalkınma stratejisinde ise, bir ülke uluslararası ticaretin önüne engel koyarak iç piyasaya dönük üretim yapan endüstrileri geliştirmektedir. “1960’lardan beri yapılan çalışmalar, dışa dönük büyüme gerçekleştiren ülkelerin yıllık ortalama %5,9’luk büyüme gerçekleştirdikleri, buna karşılık aynı dönemde ithal ikameci ülkelerin büyüme oranının %4,7 olarak gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Dışa açık bir ülkenin reel GSMH düzeyleri 3,35 katına çıkarken, ithal ikameci gruptaki ülkelerin GSMH’ları ise yalnızca 2,26 katına çıkmıştır.”⁸¹

Türkiye’nin iktisat tarihine bakıldığında, ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi amacı ile ihracata dayalı ve ithal ikameci olmak üzere, her iki stratejinin de belirli dönemler uygulandığı göze çarpmaktadır. Cumhuriyetin başlarında, 1923-1929 yılları arası serbest dış ticarete dayalı karma bir ekonomi görülmektedir. “Kurtuluş savaşından çıkan Türkiye’nin ekonomik canlanma dönemine girmesiyle, 1925 yılına kadar hem ihracat hem de ithalat sürekli olarak artmıştır. Ancak 1926 yılından itibaren dünyadaki ekonomik bunalıma paralel olarak Türkiye’nin dış ticaret hacminde bir daralma meydana gelmiştir.”⁸² 1929 krizi sonrası 1950 yılına kadar pek çok ülkenin o dönem uyguladığı gibi daha içe dönük, ithal ikameci politikalara ağırlık verildiği izlenmektedir. “İthal ikamesi birçok ülkede, ekonomik yapıyı modernleştirmenin ve gelişmiş ülkelerdekine benzer bir sanayi yapısı oluşturmaının etkili bir aracı olarak görülmüştür. Uluslararası piyasalarda

⁸¹ Yıldırım, K. ve Karaman, D. (2003). *Makroekonomi, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları*, Eskişehir, 145,478.

⁸² Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Bursa: Ezgi Kitap Evi Yayınları, 17.

rekabet edebilir düzeye gelinceye kadar yurtiçi üretimin dış ticaret politikaları ve çeşitli parasal ve mali araçlarla korunmasını amaçlayan bu strateji aynı zamanda içe dönük bir sanayileşme stratejisi olarak da bilinir.”⁸³ 1930 ve 1939 yılları arasında dünya ekonomisi büyük bir kriz dönemi geçirirken, Türkiye ekonomisi dışa kapanarak devlet eliyle bir sanayileşme hamlesi gerçekleştirmeye yönelik politikalar izlemiştir. 1929 yılında başlayan ekonomik krizin, hammadde fiyatlarını sanayi ürünleri fiyatlarından daha fazla düşürmesi, beraberinde sermaye hareketlerinin daralması, o dönemde Türkiye’nin de diğer ülkeler gibi dış ticareti denetleyen ve korumacı, ithal ikameci yeni bir stratejiye geçmesine neden olmuştur. İthal ikameci dış ticaret politikası kısaca tanımlanacak olursa, “en basit tanımıyla ithal ikamesi, toplam arz içerisindeki ithalat payında meydana gelen değişimdir. Buna göre toplam arz içerisinde ithalat oranı azaltılıyorsa, ithal ikamesi yapılıyor, artıyorsa yerli üretim ithalatla ikame ediliyor demektir.”⁸⁴

Cumhuriyetin ilk yıllarında görülen 1929 ekonomik krizinin etkisiyle Türkiye, kendi kendine yetebilmeyi amaçlayan müdahaleci bir dış ticaret politikası izlediği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda dış ticaret politikası biçimlenmiş ve ithal yasakları getirilmiş, döviz işlemleri üzerinde sert bir kontrol uygulamaya başlanmış, gümrük vergileri artırılmış, takas ve kliring rejimlerini uygulamaya sokmuştur. Türkiye için 1927 ve 1938 yılları arasında dış ticaretin daralma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu duruma neden olan etmenlerin başında Türkiye’nin dış ticaret yaptığı ülkelerin krizden çok etkilenmiş olmaları gösterilebilir. “Büyük buhrana rağmen, 1930-1939 arasında Türkiye yıllık ortalama yüzde altı’ya yakın bir büyüme temposunu yakalamıştır. 1923’te kişi başı 43 dolar olan milli gelir 1939’da 90 dolara çıkmıştır.”⁸⁵ Bu çerçevede kurtuluş savaşı sonrası, ikinci dünya savaşına kadar geçen süreçte yaşanan dünya krizine karşın ekonomik büyüme performansının tatmin edici olduğu söylenebilir. Bu süreçte 1923 ve 1927 arası dış ticaretin canlı olduğu izlenirken 1927 sonrası krizin de etkisiyle dış ticaretin oldukça düştüğü görülmektedir. Türkiye izlediği politikalar ile ikinci dünya savaşına kadar iyi bir ekonomik büyüme performansı yakalamıştır.

⁸³ Korum, U. (1977). *Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 408, 27.

⁸⁴ Alpar, C. (1982). *Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme*. Ankara: Turhan Kitap Evi Yayınları, 11, 48.

⁸⁵ Büyük, S.S. (2003-Kasım). Beş Farklı Türkiye. *Capital Dergisi*, 24.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış ticaret olumsuz etkilenmiştir, “1938 yılında 234 milyon dolar olan dış ticaret hacmi, 1940 yılında 138 milyon dolara gerilemiştir.”⁸⁶ “1940-1950 döneminin ikinci yarısında Türk ekonomisi o gün için çok önemli sayılan bir devalüasyonla iktisat politikasının önemine ve iktisat politikasının aletlerine karşı bir bilinçlilik kazanmıştır.”⁸⁷ Savaş yıllarında dış ticaret fazlaları görülmüştür ancak bu dış ticaret fazlaları, ihracatın artırılmasından çok ithalatın azalması sonucu oluşmuştur ve ihracat artırılmamıştır. 1946 yılında başvurulmuş yüksek oranlı devalüasyon ihracatı teşvik yolunda bir adım sayılmıştır. Ancak izleyen dönemde iç fiyat istikrarını sağlayacak önlemlerin alınamamış olması nedeniyle, gelir elde etmek için ihracat üzerine vergi konması ihracatın hem miktar hem de değer olarak düşmesine neden olduğu gözlenmektedir. “1930’lı yıllarda uygulanan politikalar sonucu, esasen bir hayli daralmış bulunan ithalat, dolayısıyla hammadde, ara malı ve yatırım malı biçimindeki üretim girdilerinin daralması ve faal nüfusun önemli bir bölümünün silah altına alınması sonucunda, 1940 - 1945 dönemi, tüm üretken sektörlerin ve milli gelirin daraldığı yıllar olarak kabul edilir.”⁸⁸

1950 yılında tek partili hükümetin değişimi ile birlikte kalkınma stratejilerinde 1960 yılına kadar sürecek olan daha liberal bir dönemin başladığı söylenebilir. Ardından Türkiye’nin 1960 ve 1980 arası dönemde ithal ikamesine dayalı bir ekonomik büyüme stratejisi izlediği ve 24 Ocak 1980 kararları sonrası dönemde ihracata dayalı bir büyüme stratejisine geçtiği izlenmektedir. Türkiye’de, 1980’den sonra ihracata dönük sanayileşme stratejilerinin uygulanmaya başlanması ile birlikte dışa açılma süreci başlamasının yanında, 1989 yılında sermaye hareketlerine getirilen finansal serbesti bu dışa açılma süreci daha ileri götürülmüştür. Özellikle dış ticaret açısından 1980 sonrası ve öncesi dönem bakımında ciddi bir strateji farkı olduğu söylenebilir.

Bir ülke için dışa açıklık oranı, “dış ticaret hacminin yani ihracat artı ithalat hacminin, GSMH’ya oranı ile hesaplanır.”⁸⁹ Bu oran ülke ekonomisinin dış ticarete olan bağımlılığını da ortaya koyar. Dışa açıklık ve ekonomik büyüme ilişkilerinin incelenmesinde çeşitli rasyoların kullanıldığı görülmektedir. “Romer gibi iktisatçılar,

⁸⁶ Başol, K. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. İzmir: Anadolu Matbaası, 278.

⁸⁷ Kılıçbay, A. (1994). *Türk Ekonomisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 102.

⁸⁸ Borotav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. 7. Basım, Ankara: İmge Kitap Evi, 86.

⁸⁹ Bahmani-Oskooee, and Niroomand, *a.g.m.*, 558.

ithalatın GSMH'ya oranını bir dışa açıklık göstergesi olarak ele almaktadır.”⁹⁰ Bunun yanında “Michaely gibi iktisatçıların ihracat artış oranı gibi göstergeler yardımı ile dışa açıklık ve büyüme ilişkilerini test ettiği de görülmektedir.”⁹¹ Yapılan çalışmalar izlendiğinde bu oranların büyüklüğü ülke ekonomisi için dış ticaretin ne kadar önem taşıdığını ve ülke ekonomisinin ne kadar dışa açık olduğunu izlemek için kullanıldığı görülmektedir.

Türkiye ekonomisi 1950 yılı ile beraber dış ticaret açığı vermeye başlanmış ve bu açığın, izleyen yıllarda büyüyerek devam ettiği görülmektedir. Buna karşın, “1946-1953 döneminin ana ekonomik göstergeleri, hızlı bir büyüme sürecini yansıtmıştır. Sabit fiyatlarla milli gelirdeki değişmelerin yıllık ortalaması, %10.2’lik bir artış oranı vermiştir. Bu hızlı büyüme, büyük ölçüde, savaş yıllarını kapsayan altı yıllık bir gerilemenin telafisi niteliğinde olduğu söylenebilir.”⁹² Ayrıca, “1950-1960 döneminde, uygulanmaya başlanan dış ekonomik ilişkilerde liberal yaklaşım sonucunda TL’nin iç ve dış değerinde düşme başlamış ve bu olay devamlılık kazanmıştır.”⁹³ Bu gelişmeler sonucunda Türkiye’nin dış ticaret dengesinin sürekli açık verir hale geldiği ve ekonomide dalgalanmaların yaşandığı görülmektedir. 1954 yılından sonra, tarımsal üretimin düşmesi, büyüme hızının yavaşlaması, enflasyon hızının artması, döviz sıkıntısının ortaya çıkması, Amerika Birleşik Devletleri’nin dış yardımları azaltması ve devalüasyon konusundaki baskıların artması gibi nedenler sonucu ekonomi politikası uygulayıcıları, 1958 yılında yeni önlemler alma yoluna gitmiş ve dış ticaret politikasını yeni baştan düzenlemiştir. Bu gelişmelerin sonucunda 1961 yılında liberal dış ticaret politikasının son bulmuştur ve hükümetin ithalatta kur ayarlamaları yapmadan müdahaleci önlemler aldığı görülmektedir. Bu sürecin ardından Türkiye’de beş yıllık kalkınma planlarına dayalı ithal ikameci bir dış ticaret politikası izlendiği görülmektedir.

Bu çerçevede, seksen öncesi planlı dönemde iki temel nokta olduğu izlenmektedir. “Birincisi, karma ekonomi sisteminin uygulanmasına devam edilmesi, ikincisi ise, aşırı değerlenmiş döviz kuru üzerinden ithal ikameci kalkınma politikasının yoğun olarak uygulanmaya konulmasıdır.”⁹⁴ 1979 öncesi dönem dış ticaret gelişmeleri incelendiğinde,

⁹⁰ Romer, D. (1993). Openness And Inflation: Theory And Evidence. *Quarterly Journal Of Economics*, 872.

⁹¹ Michaely, a.g.m., 50.

⁹² Borotav, a.g.e., 101.

⁹³ Şahinöz, A. (2001). *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*. Ankara: İmaj Yayın Evi, 307.

⁹⁴ Paine, S. (1972). Turkey’s First Five-Year Development Plan 1963-1967: A Different Assesment. *The Economic Journal*, 697.

1946 sonrası değişmeyen kronik dış açıklar ve aşırı ithal bağımlılığı dikkat çekmektedir. Bu süreçte, ihracatın ithalatı karşılama oranı da sürekli azalmıştır. Bu duruma, izlenen sabit kur politikasının ithalatı özendirmesi ve ihracatı ise caydırmasının neden olduğu söylenebilir.

24 Ocak 1980’de alınan kararlar ile Türkiye ekonomisinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni süreçte ithal ikameci dış ticaret ve ekonomik büyüme stratejisi terk edilerek, ihracata dayalı büyüme modelini uygulamaya yönelik kararlar alınmış ve dışa açık ekonomi politikalarına yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır. “İhracata yönelik strateji ülkelerin serbest koşullarda, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarını öngörmektedir. Bir başka deyişle, tüm sanayiye değil, ancak gelişme potansiyeline sahip olanlar özendirilmeye çalışılır. Bunu sağlamak için ekonomiyi uluslararası ticaretten koparmayacak bir ticaret rejimi izlemesi ve ulusal kaynak tahsisin, ithal ikamesinde olduğu gibi sadece iç talep tarafından değil, uluslararası talep tarafından belirlenmesine izin verilmesinin zorunlu olduğu belirtilmektedir.”⁹⁵

1980 sonrasında beş kalkınma planı hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. “Bu dönemde günlük döviz kuru uygulamasına geçilmiş, dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye teşvik edilmiş, ihracatı teşvik amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Beklenti ise Türkiye’nin ihracat artışı yoluyla döviz ihtiyacını karşılaması ve uluslararası piyasada ve dış sermaye çevrelerinde güven tazeleyip kredibilitateyi arttırabilmesidir.”⁹⁶ Bu politikalar sonucunda Türkiye’nin dış ticareti nitelik ve nicelik olarak değişmiştir. İhracat artışları sağlanırken yapılan ihracatta imalat sanayi ürünlerinin payının arttığı görülmektedir.

1980 ve 1989 yılları arasında Türkiye’nin ihracatının arttığı izlenmektedir. 1977’den itibaren yavaşlayan ve daha sonra gerileyen büyüme hızının 1980 yılında alınan önlemler sonucunda 1981 yılı ile tekrar artma eğilimine girdiği görülmektedir. Türkiye’nin 1980 ve 1989 yılları arası ortalama büyüme hızı %4 civarında olduğu görülmektedir. Bu dönemde Türkiye ekonomisi ihracata dayalı büyüme stratejisi çerçevesinde dünya ile bütünleştirme çabasına girmiştir. Bu dönemde pozitif faiz, hızlı kur artışı, yavaş ücret artışları gibi politikalarla ihracatın arttırılması döviz darboğazının aşılması hedeflenmiş ve kısmen başarı sağlanmıştır. Finansal serbesti açısından çok önemli bir gelişme de 1989 yılında

⁹⁵ Kazgan, G. (1988). *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*. İstanbul:Altın Kitapevi Yayınları, 2. Basım, 32.

⁹⁶ Kazgan, G. (1999). *Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul:Altın Kitaplar Yayınevi, 147.

yaşanmıştır. 11-8-1989 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Türk parasının kıymetini, koruma hakkında 32 sayılı karar ile döviz rejiminde geniş ölçüde serbesti getirilmiş, bu suretle Türk parasının konvertibiliteye geçmesi için gerekli yasal çerçeve büyük ölçüde sağlanmıştır. Türkiye ekonomisinde temel yapısal değişikliklere neden olan 24 Ocak kararları sonrasında, en büyük sorun olarak algılanan enflasyonu yenmeye yönelik ekonomi programları izlenmiştir. Bu ekonomi programlarının başarısızlığı 1994 ekonomik krize neden olmuştur. Ocak 1994’de ortaya çıkan kriz, 5 Nisan 1994 kararlarına neden olmuştur. Bu kararlar başarısız politikaları düzeltmek için yapısal reformları içermekte idi beraberinde kriz dönemi ekonominin küçüldüğü bir yıl olmasına neden olmuştur.

1990’lı yıllarda Türkiye ekonomisi ve dış ticareti açısından en önemli gelişme ise gümrük birliği anlaşmasıdır. Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki Gümrük Birliği Katma protokolü 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu durum ise Türkiye için en büyük dış ticaret ortağı görünümünde olan Avrupa birliği ülkelerinin, Türkiye’nin dış ticaretindeki ağırlığının daha da artmasına ve dış ticaretinin büyümesine neden olmuştur. İhracata dayalı ekonomik büyüme modeli uygulanmasına ve dış ticaretin gelişmesine yönelik gümrük birliği anlaşması yapılmasına karşın Asya ve Rusya Krizi gibi dış etmenler yanında enflasyonu yenmeye yönelik başarısız politikalar ve cari açık benzeri olumsuz gelişmeler nedeni ile 1998 yılında Türkiye ekonomisi yeni bir krize sürüklenmiştir. Bu dönemde, özellikle ihraç ürünlerindeki uzak doğu rekabeti uzak doğuda yaşanan krizin etkisiyle daha da şiddetlenmiştir, beraberinde Rusya’da yaşanan kriz Türkiye için önemli bir ihraç ürünleri pazarının daralmasına neden olmuştur. Bu nedenlerle özellikle Türkiye’nin tekstil ihracatının olumsuz etkilendiği söylenebilir. Bu gelişmeler Türkiye ekonomisinin dengesini bozmuş ve ekonomi yönetimi IMF ile Aralık 1999’da üç yıllık yeni bir anlaşma yapma gereği duymuştur. Ancak bu anlaşma ve bağlı ekonomi politikaları başarısızlığa uğramıştır. Kasım 2000 faiz krizi ve ardından Şubat 2001 yılında yaşanan kriz sonrasında yeni bir ekonomi politikası yürürlüğe konmuştur. Güçlü ekonomiye geçiş programı ve siyasi istikrar sonucunda Türkiye ekonomisi 2003 yılı ile beraber olumlu bir büyüme performansı yakalamıştır, 2004 yılında %9,9’luk bir büyüme hızını yakalayarak, OECD’nin en hızlı büyüyen ekonomisi olmuştur. GSMH’deki artış hızı %9,9, GSYİH artış hızı %8,9 olarak gerçekleşmiş. Bu sayede Türkiye 1966’dan bu yana en yüksek büyüme hızını yakalamış ayrıca yılsonu büyüme hızı bakımından OECD’nin en hızlı büyüyen ülkesi konumundaki Çin’i geride bırakmıştır. Aynı dönemde Türkiye’nin dış ticareti ve

ihracatı da benzer bir performans ile büyümesini sürdürmüştür. 2011 yılında Türkiye ekonomisi, büyüyen GSMH, dış ticaret ve ihracata karşın istihdam ve cari açığa ilişkin sorunları yaşamaktadır.

1980 sonrası süreç incelendiğinde, ihracatın artışı Türk ekonomisinde yaşanan en olumlu noktalardan birisi olmuştur. Bu gelişme şüphesiz dışa dönük sanayileşme stratejisinin uygulamaya konulmasının bir sonucudur. İhracatın arttırılabilmesi için sübvansiyonlara verilen önem, özel sektör yatırımlarının ihtiyaç duyduğu alt yapının önemli ölçüde gerçekleştirilmesi ve küreselleşme sürecinde gümrük vergileri ile kotaların hafifletilmesi, Gümrük Birliği anlaşması gibi nedenler, ihracata yönelik sanayi stratejisinin ihracat artışı oluşturabilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca 2002 sonrası süreçte istikrarlı ihracat artışının yanında ekonomik büyüme sağlanması da dikkate değer bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

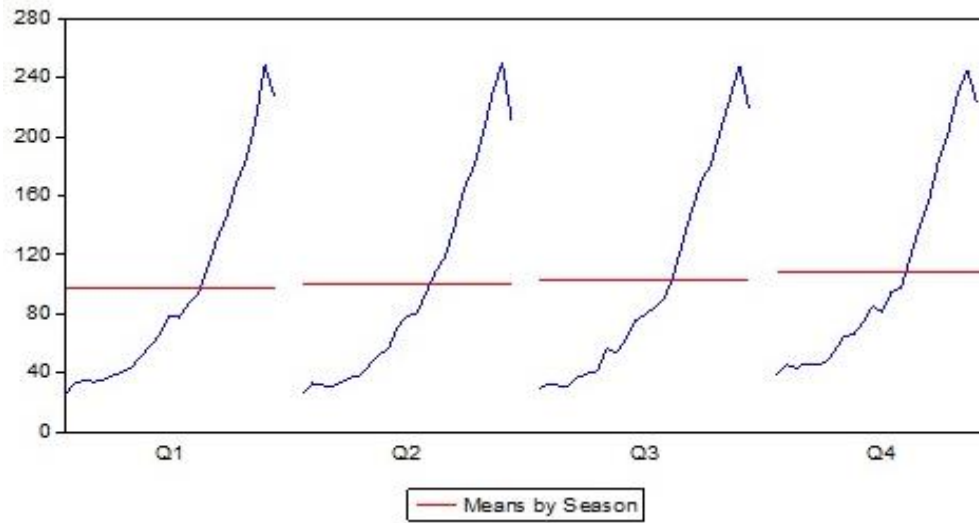
5. BÖLÜM

İHRACAT VE MİLLİ GELİR ARASINDAKİ İLİŞKİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

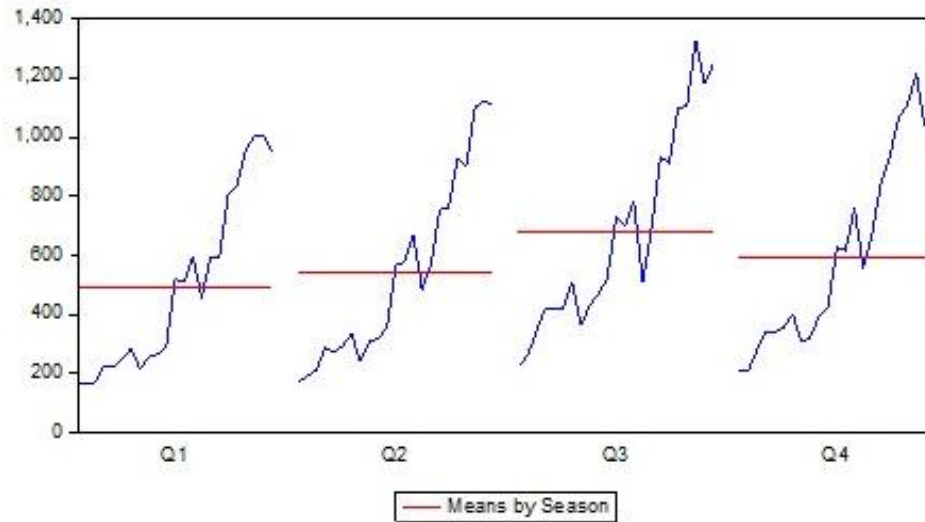
Çalışmada, ihracat ve milli gelir arasındaki dinamik ilişkiyi ortaya koyabilmek için ilk olarak bu iki değişken arasındaki ilişkin yönü ve büyüklüğünü görmek amacıyla uygulamanın başlangıcında bu değişkenlere ait veri seti oluşturulmuştur. İhracat ve milli gelir serilerinin verileri, IMF (Uluslararası Para Fonu) uluslararası finansal istatistik Şubat 2010 veri tabanından elde edilmiştir. Bu iki değişkene ilişkin ulaşılan veri setlerinden ihracat serisi ABD Doları, Milli Gelir serisi ise TL cinsindendir. Bu iki değişken arasındaki dinamik ilişkinin ortaya konması için ilk olarak her iki değişkene yönelik ölçüm birimlerinin uyumu amacı ile milli gelir serisi ABD dolarına dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm için kullanılan döviz kuru serisi yine Uluslararası Finansal İstatistik Şubat 2010 veri tabanından elde edilmiştir.

ABD doları ile ölçülen ihracat ve milli gelir serileri cari fiyatlarıdır. Bu nedenle ihracat serisi, ihracat fiyat endeksi ile milli gelir serisi de milli gelir deflatörü ile bölünerek, seriler reel hale dönüştürülmüştür. Milli gelir deflatörü, 2005 baz yılıdır. Çalışmada kullanılan ihracat fiyat endeksi, TÜİK veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir ve 2003 baz yılına sahiptir. Milli gelir deflatörü ile ihracat fiyat endeksi, farklı baz yıllarına sahip olduğu için, ihracat fiyat endeksinin baz yılı 2005 baz yılı olacak biçimde değiştirilmiştir. Bu çerçevede, analize konu olan ihracat ve ekonomik büyüme değişkenleri 2005 baz yılına sahip reel değişkenler haline getirilmiştir.

İhracat ve milli gelir değişkenlerine ilişkin veri setinin frekansı çeyreklik olup, dönem aralığı 1987:Q1 – 2009:Q3'dür. Her iki reel değişken çeyreklik frekansa sahip olduğundan, her iki seride muhtemel olarak üç aylık mevsimsel özellikler barındırdığı öngörülmüştür. Bu amaçla, her iki değişkenin tüm yıllara karşılık gelen ilgili çeyreklik ortalamalarına ait grafikleri sırasıyla aşağıda şekil 8 ve 9'da verilmiştir.

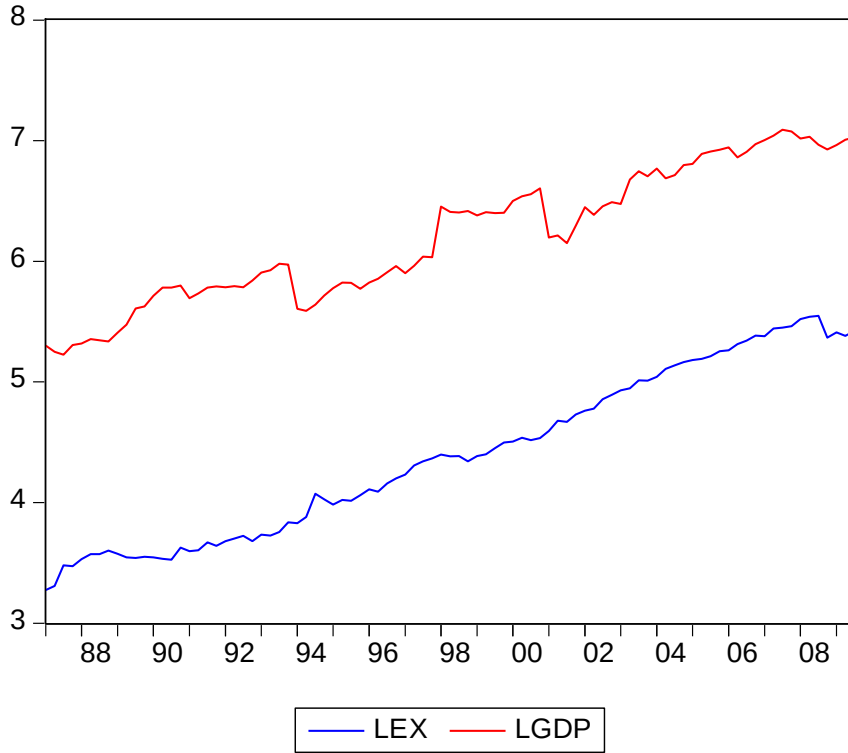

Şekil 5.1. Reel İhracat

Şekil 5.2. Reel Milli Gelir

Grafiklerden gözleneceği üzere, 2005 bazlı reel ihracat serisi çok az da olsa mevsimsel dinamikler içerdiği gözlenirken, milli gelir 2005 bazlı serinin belirgin bir şekilde mevsimsel dinamikler içerdiği görülmektedir. Bu değişkenlerin sahip olduğu mevsimsel dinamikler ihracat ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki dinamik ilişkiyi etkileyebilir. Bu nedenle her iki değişken sahip oldukları mevsimsel etkilerden ARIMAX12 yöntemi kullanılarak arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılan reel ihracat ve reel ekonomik büyüme değişkenlerin grafikleri şekil 10'da verilmiştir.

Şekil 5.3. Mevsimsellikten Arındırılmış İhracat ve Milli Gelir Serileri

Çalışmada reel ihracat ve reel milli gelir değişkenlerinin durağan olup olmadıklarını test etmek için Dickey ve Fuller (1979) ve Said ve Dickey (1984)'in ADF birim kök testi kullanılmıştır.

ADF birim kök testi (1) numaralı denklemde verilen regresyon modelindeki β_2 parametresinin En Küçük Kareler (EKK) tahmincisi ile elde edilen katsayının t-istatistiğidir.

$$\Delta y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \beta_2 y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \gamma_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5.1)$$

Eşitlikte $t = 1, \dots, T$ dir. $\beta_2 = 0$ sıfır hipotezi, $\beta_2 < 0$ tek taraflı alternatif hipotezine karşı test edilir. Denklem (1) de eşitliğin sağında verilmiş olan Δy_t bağımlı değişkenin gecikmeleri eşitlikte açıklayıcı değişken olarak yer almaktadır. Bu, ε_t hata serisindeki otokorelasyon problemini gidermek için bir parametrik uyarlamadır. Denklem (1) de k gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike (1974) tarafından geliştirilen Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılarak belirlenmiştir.

Bu yaklaşımda denklem (1) de en yüksek gecikme uzunluğu (k_{max}) $k = 8$ olmak üzere k gecikme uzunluğu sıfır olana kadar azaltılarak her bir gecikme uzunluğuna karşılık gelen (1) numaralı denklem EKK ile tahmin edilir. Tahmin edilen her bir regresyon modeline ilişkin AIC değeri hangi gecikme de en küçük ise bu gecikme en optimum gecikme uzunluğudur.

Said ve Dickey (1984)'in Genişletilmiş Dickey ve Fuller(ADF) test istatistik sonuçları Tablo 1 de rapor edilmiştir. Tablo 1 de ADF_{μ} ve ADF_{τ} testleri sırasıyla sabit terim ve sabit terim ile beraber trend içerir. Tablo 1 de görüldüğü üzere ADF birim kök test sonuçları reel ihracat ve reel milli gelir serileri için seri durağan değildir sıfır hipotezini %5 güvenilirlik düzeyinde reddedememiştir. Tablo 1 de verilen ADF birim kök test sonuçları MacKinnon (1996) kritik değerleri ile karşılaştırılmıştır. Yine Tablo 1 de görüleceği üzere, çalışmada kullanılan bu iki seri için her iki ADF birim kök test istatistiği serilerin birinci dereceden farkları, serinin durağan olmama sıfır hipotezini %5 güvenilirlik düzeyinde red etmiştir. Bu nedenle ADF birim kök test sonuçları, çalışmada kullanılan reel ihracat ve reel milli gelir serilerinin %5 düzeyinde birinci dereceden bütünleşik ($I(1)$) olduğunu göstermektedir.

Çizelge 5.1 Reel İhracat ve Reel Milli Gelir serileri için ADF birim kök test sonuçları

Seriler	Düzy		Birinci Dereceden Fark	
	A	A	AD	ADF τ
	DF μ_a	DF τ_b	F μ	
Reel İhracat	-	0	-	-5,885* (1)
Reel Milli Gelir	1,701 (0)	,811 (0)	5,674* (1)	-5,885* (1)
	0	-	-	
	,268 (4)	1,805 (4)	7,022* (3)	

Not: †,*,** sırasıyla % 10, % 5 ve % 1 anlamlılık düzeylerinde anlamlı olduğunu göstermektedir; parantez içindeki değerler birim kök testindeki gecikme sayılarını göstermektedir.

- Test yalnızca sabit terimi içermektedir; sıfır hipotezi değişken birim köke sahiptir tek taraflı test; test'in % 10, % 5 ve % 1 anlamlılık düzeylerdeki kritik değerleri, sırasıyla, -2.584, -2.895 ve -3.508'dir.
- Test yalnızca sabit terimi içermektedir; sıfır hipotezi değişken birim köke sahiptir tek taraflı test; test'in % 10, % 5 ve % 1 anlamlılık düzeylerdeki kritik değerleri, sırasıyla, -3.157, -3.461 ve -4.065'dir. Tablo 2'de verilen ADF birim kök test sonuçları, reel ihracat ve reel milli gelir serilerinin $I(1)$ olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle adı geçen değişkenler arasındaki dinamik ilişkiyi incelemek için ilk

olarak bu değişkenler arasında bir uzun-dönem denge ilişkisinin olup olmadığı Johansen'in önerdiği Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) içerisinde İz eş-bütünleşme test istatistiği kullanılarak test edilmiştir. Çok değişkenli zaman serisi analizinde ikiden çok zaman serisi arasında eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı Johansen (1988, 1991) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen VECM kullanılarak test edilebilir. n-boyutlu ve p gecikme boyutlu bir vektör otoregresif süreç (VAR(p)) aşağıdaki denklemde olduğu gibi belirtilebilir:

$$X_t = A_0 + A_1 X_{t-1} + \dots + A_p X_{t-p} + \varepsilon_t \quad (5.2)$$

Yukarıdaki denklemde X_t , n×1 boyutlu, içinde GSYİH ve çalışmada analiz edilen ihracata ait değişkenleri olan bağımlı değişkenlerin toplandığı bir vektörü belirtmektedir. ε_t ise sıfır ortalamalı, benzer ve bağımsız normal dağılıma sahip hata terimlerinin toplandığı vektörü belirtmektedir. (2) numaralı denklemde yer alan VAR(p) sürecini cebirsel olarak değiştirerek vektör hata düzeltme mekanizması, VECM, haline getirmek mümkündür:

$$\Delta X_t = \Gamma_0 + \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \dots + \Gamma_{p-1} \Delta X_{t-p+1} + \Pi X_{t-p} + \varepsilon_t \quad (5.3)$$

Denklemde $\Gamma_1 = \Pi_1 - I$, $\Gamma_2 = \Pi_2 - I$, $\Gamma_{p-1} = \Pi_{p-2} - I$ ve $\Pi = I - \Pi_1 - \dots - \Pi_p$. Π matrisinin derecesini belirten r, sistemin eş-bütünleşip bütünleşmediğini belirtmektedir. r = 0 değerini alırsa eş-bütünleşme yoktur ve VECM alade farkı alınmış bir VAR(p) modeline dönüşür.

Eşitlik (2) de verilen VAR(p) modelinin gecikme sayısının belirlenmesi için AIC kullanılmıştır. AIC, reel ihracat ve reel milli gelir serilerin değişkenlerini içeren VAR(p) modelinin uygun gecikme sayısının 1 olduğunu göstermektedir.

VAR(1) modeli üzerine kurulu reel ihracat ve reel milli gelir serilerin arasındaki eş-bütünleşme test sonuçları Tablo 3'de verilmiştir. Tablo 3'de verilen test sonuçları reel ihracat ve reel milli gelir serilerin değişkenler arasında eş-bütünleşme yoktur yokluk hipotezi %5 anlamlık düzeyinde kabul edilmektedir.

Çizelge 5.2. En Uygun Gecikme Uzunluğunu Tespitine İlişkin Test Sonuçları

Gecikme Uzunluğu	FPE	AIC	SC	HQ
0	0.009650	1.034957	1.093243	1.058373
1	1.67e-05*	-5.324765*	-5.149909*	-5.254517*
2	1.69e-05	-5.315073	-5.023646	-5.197994
3	1.74e-05	-5.284860	-4.876863	-5.120950
4	1.84e-05	-5.226831	-4.702264	-5.016089
5	1.85e-05	-5.226198	-4.585060	-4.968625
6	1.91e-05	-5.193025	-4.435316	-4.888620
7	2.04e-05	-5.129964	-4.255684	-4.778728
8	2.17e-05	-5.072152	-4.081301	-4.674084

Çizelge 5.3. Reel İhracat ve Reel Milli Gelir serileri için Arasında Eş-bütünleşme Test Sonuçları

Değişkenler	Yokluk Hipotezi	İz Eş-bütünleşme Testi
Reel İhracat ve Reel Milli Gelir	ar = 0 br ≤ 1	11.41† 0.42†

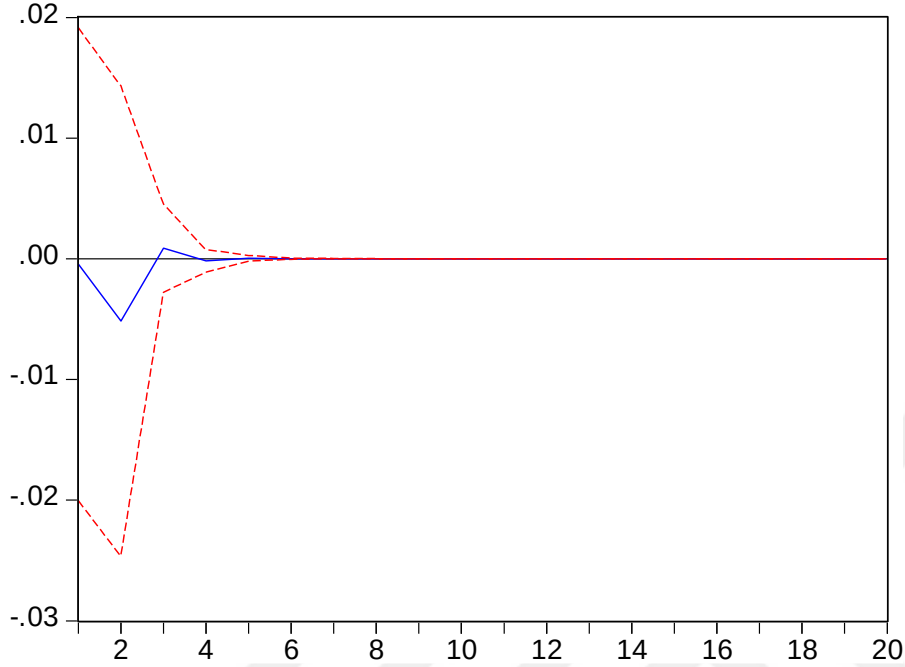
Not: * simgesi %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

- Yokluk hipotezi değişkenler arasında eş-bütünleşme yoktur test; test'in %5 anlamlılık düzeyinde Osterwald-Lenum (1992) kritik değeri 15.41 dir.
- Yokluk hipotezi değişkenler arasında eş-bütünleşme yoktur test; test'in %5 anlamlılık düzeyinde Osterwald-Lenum (1992) kritik değeri 3.76 dir.

Yukarıda belirtildiği gibi reel ihracat ve reel ekonomik büyüme değişkenleri arasında bir uzun dönem denge ilişkisi bulunamamıştır. Bu çalışmanın temel amacı bu iki değişken arasındaki dinamik ilişkiyi incelemek olduğu için Tablo 1'te verilen ADF birim kök test sonuçları her iki değişkenin birinci dereceden bütünleşik seriler olduğunu gösterdiği için her iki serinin farkları alınmıştır. Tablo 2'de verilen VAR modeline ilişkin gecikme uzunluğu bilgileri çerçevesinde, birinci dereceden farkları alınan seriler bu gecikmesi belirlenmiş VAR modeli EKK tahmin edicisi kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahmin edilen bu VAR modeline dayalı olarak Pesaran ve Shin (1998) önermiş olduğu Genelleştirilmiş Etki-Tepki analizi tahmin edilmiştir. Modelde yer alan reel ihracat ve reel ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki etki tepki tahmin sonuçları aşağıdaki grafikte verilmiştir.

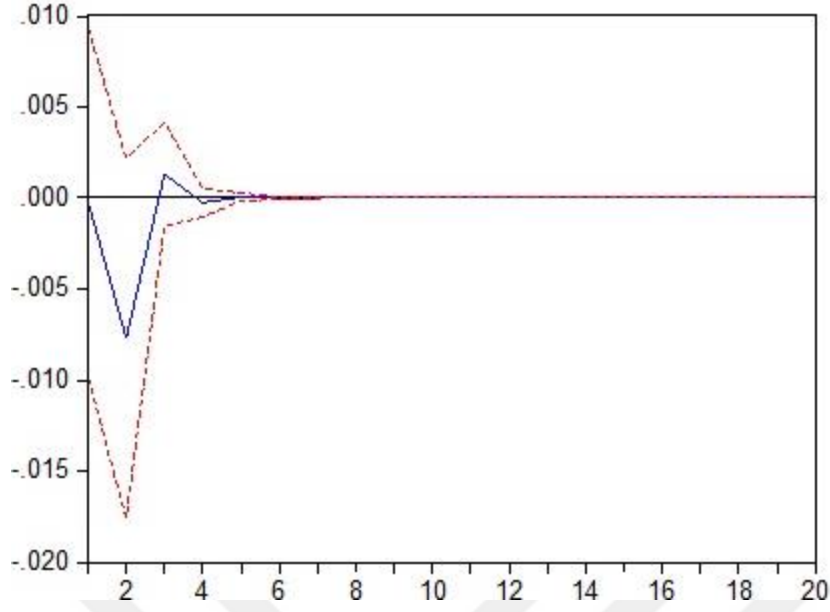
Şekil-11'de izlendiği üzere, ihracat serisinde meydana gelen bir genelleştirilmiş standart sapmalık şoka karşı milli gelirin tepkisi, ikinci çeyrekte negatif yönlü ve %0,5 düzeyinde olduğu görülmektedir. İkinci çeyrek sonrası şokun milli gelir serisi üzerindeki

etkisinin kalamadığı görülmektedir. Yani reel ihracatta görülen artışlar, reel milli gelir üzerinde ilk altı aylık dönemde olumsuz bir etkiye sahiptir.

Şekil 5.4. Reel İhracattaki Değişime Reel Milli Gelirin Verdiği Tepki

Aşağıda şekil 12’de, milli gelir serisinde genelleştirilmiş bir standart sapmalı bir şok ortaya çıktığında reel ihracat serisinin bu şoka vermiş olduğu tepkinin grafiğini göstermektedir. Grafikten görüleceği üzere şok sonrası ilk iki çeyrek boyunca şokun yaklaşık olarak %0,6’sının ihracat serisi üzerinde negatif etkiye sahip olduğu görülmektedir. İkinci çeyrekten sonra şokun ihracat serisi üzerindeki etkisinin ortadan kalktığı görülmektedir. Benzer biçimde reel milli gelir artışları ilk altı aylık dönemde reel ihracatı olumsuz etkilemektedir.

Şekil 5.5. Reel Milli Gelirdeki Değişime Reel İhracatın Verdiği Tepki

Etki tepki analizinden elde edilen bulgular her iki serinin ilk iki dönem boyunca negatif yönde bir dinamik ilişki gösterdiği gözlenmektedir. Fakat bu dinamik ilişkiler biraz detaylı incelendiğinde şoklara karşı ihracat serisinin milli gelir serisine göre daha fazla büyüklükte etkilendiğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Uygulama bölümündeki sonuçlar incelendiğinde reel ihracat ve reel milli gelir arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu ilişkinin kalıcı olmadığı ve iki çeyreklik dönem sonunda etkisinin ortadan kalktığı da izlenmektedir. Ayrıca dinamik ilişki incelendiğinde şoklara karşı reel ihracatın daha duyarlı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bulgular ekonomi literatüründe yer alan ihracatın ekonomik büyümeye neden olacağını ileri süren pek çok kuramla örtüşmemektedir. Ancak tez içinde daha önce değinilen Türkiye için yapılan çalışmaların sonuçları göz önüne alındığında ulaşılan bulgular şaşırtıcı değildir. Türkiye için daha önce yapılan pek çok çalışmada ihracat ve ekonomik büyüme arasında bir nedenselliğin olmadığına yönelik çıkarımların ortaya konduğu görülmüştür.

Çalışma 1987 ve 2010 yıllarını kapsamaktadır, bu dönemde Türkiye ekonomisinin ithal ikameci modelden vazgeçerek, dışa açık ihracata dayalı bir büyüme modelini benimsemiş olduğu göz önüne alındığında elde edilen bulgular açısından, bu modelin başarıya ulaşamadığı söylenebilir. Bu sonuç çeşitli nedenlere bağlanabilir. Özellikle finansal akımlar döviz kurlarının istikrarsızlığı ve yaşanan finansal istikrarsızlıklar bu sonuç üzerinde önemli paya sahip olabileceğinden şüphe edilebilir.

Türkiye ekonomisi izlendiğinde, ekonomik büyümenin sağlanması için göze çarpan önemli bir sorun da tasarruf açıklarıdır. Özellikle 2001 yılı öncesinde kamu açıklarını finanse etmek için uygulanan yüksek faiz politikaları yatırımları dışladığı gibi ulusal parayı da çeşitli dönemlerde döviz kuru karşısında olması gerektiğinden değerli kılmıştır. Son 7-8 yılda kamunun finansman ihtiyacının azaldığı ve kamu maliyesinin disiplin altına alındığı izlense de özel sektörün tasarruf açığının büyüyerek sürdüğü görülmektedir.

Finansal akımların döviz kuru yolu ile dış ticareti etkilemesi diğer yandan gene finansal akımlar sonucu yatırımların, ekonomik büyümenin etkilenmesi beraberinde ekonomideki kriz üreten yapısal faktörler ve yaşanan krizler göz önüne alındığında, tez çalışması sonucunda ulaşılan bulguların şaşırtıcı olmadığı düşünülmektedir.

Türkiye ekonomisi adı geçen dönemde tasarruf açığı yaşamış ve büyük ölçüde ekonomik büyümesini yurt dışından sağladığı fonlarla gerçekleştirmiştir. Ayrıca yurt dışı kaynaklı bu fonların döviz kazandırıcı dış ticarete konu olan alanlarda değerlendirilmediği, dış ticarete konu olmayan inşaat sektörü gibi alanlara yönlendirildiği önceden beri izlenen durumdur. Bu nedenle Türkiye’de görülen ekonomik büyüme daha çok dış ticarete konu olmayan alanlarda gerçekleştiği izlenmektedir. Diğer yandan fon girişlerinin söz konusu olduğu ve döviz kurunun görece ucuz olduğu dönemlerde ülkeye giren fonların etkisiyle yaşanan ekonomik büyümeye karşın fon girişleri nedeniyle ucuzlayan döviz kurunun etkisi ile ihracatın olumsuz etkilendiği bilinmektedir. Türkiye ekonomisi büyüme için dış kaynaklı fonlara bağımlı iken aynı zamanda ihracatın da döviz kuruna duyarlı ürünlerden oluştuğu görülmektedir. Türk ihracat ürünlerinin rekabet gücü büyük ölçüde döviz kuru tarafından belirlenmektedir. Son yıllarda bu konuya ilişkin çalışmaların yapıldığı ve bilgi yoğun ihraç ürünleri için stratejilerin uygulamaya konulduğu izlenmektedir.

Yukarıda bahsedilen yapı finansal istikrarsızlıklar oluşturmanın ötesinde bu gün de önemli bir sorun olan cari açığı büyüten dinamiktir. Bu dinamik içerisinde ihracat ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişkinin görülmemesi şaşırtıcı değildir. Ötesinde uygulama sonucu raporlanan negatif ilişkinin altında yatan etmenler aynı zamanda kriz üreten yukarıda açıklanmış olan ekonomik yapıya dayandığı düşünülmektedir.

Türkiye’de reel ihracat ve reel ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin sağlanması yani ihracat yaparak ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi için yapısal değişikliklere gereksinim vardır. Yapısal değişimlerle ihracatın bilgi yoğun ürünlerde artması ve katma değer yaratması, ekonomik büyümeye destek olması, döviz kazanılması, cari açık sorununun önüne geçilmesi bu gün için önemli ekonomik hedeflerdendir. Bu yolla ülkedeki tasarruf açığının önüne geçilebilir ve finansal kırılganlık azaltılabilir. Son yıllarda izlenen bilgi yoğun ürünlerin ihracatını desteklemeye yönelik stratejik dış ticaret politikaları bu sorunun tek çözümü olarak görülmektedir. Ekonominin yapısal bir değişim geçirmesi ile ihracatın döviz kuruna olan duyarlılığının azaltılmak istendiği izlenmektedir. Bu hedeflerin başarıya ulaşması durumunda Türkiye ekonomisi dış ekonomilerle daha sağlıklı ve istikrarlı bağlantılar kurabilecek ve ekonominin ihracat yaparak büyüyebileceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alpar, C. (1982). *Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme*. Ankara: Turhan Kitap Evi Yayınları.
- Anorua, E. and Ahmad, Y. (2000). Openness and Economic Growth: Evidence from Selected Asian Countries. *The Indian Economic Journal*, 117.
- Awokuse, T. O. (2005). Export-Led Growth And The Japanese Economy: Evidence From VAR And Directed Acyclic Graphs. *Applied Economics Letters*, 858.
- Bahmani-Oskooee, M. and Niromand, F. (1999). Openness and Economic Growth: An Empirical Investigation. *Applied Economics Letters*, 561.
- Balassa, B. (1978). Exports And Economic Growth: Further Evidence. *Journal Of Development Economics*, 189.
- Başol, K. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. İzmir: Anadolu Matbaası.
- Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. *C.Ü. İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 177.
- Berber, M. (2003). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, 2. Baskı, Derya Kitabevi, 3.
- Borotav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. 7. Basım, Ankara: İmge Kitap Evi.
- Büyük, S.S. (2003-Kasım). Beş Farklı Türkiye. *Capital Dergisi*, 24.
- Caves, R.E., Frankel, J.A. and Jones R.W. (1999). *International Economics*, Addison-Hesley, 8th ed., USA.
- Chow, P. (1987). Causality Between Exports Growth And Industrial Development. *Journal Of Development Economics*, 63.
- Darrat, A. (1986). Trade And Development: The Asian Experience. *Cato Journal*, 6, 699.
- Değer, M.K. (2007). *İhracatın Kompozisyonu ve Ekonomik Büyüme: Orta Gelirli Ülkeler İçin Panel Veri Analizleri (1982-2004)*. Ankara: İmaj Yayıncılık, 38.
- Demir, O., Kutlar, A. ve Üzüncü, A. (2005). Dış Ticaret ve Beşeri Sermayenin Büyümedeki Rolü: Türkiye Örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 181.
- Demirhan, E. ve Akçay, S. (2005). *İhracat Artışı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Seçilmiş MENA Ülkeleri İçin Ampirik Kanıt, İktisat, İşletme ve Finans*, 131.
- Doğanlar, M. ve Fisunoğlu, M. (1999). Causality Between Exports and Economic Growth in Asian Countries. *Yapı Kredi Economic Review*, 10(11), 11.

- Dollar, D. (1992). Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence From 95 Ldcs, 1976-85, *Economic Development And Cultural Change*, 544.
- Edwards, S. (1997). *Openness, Productivity And Growth: What Do We Really Know?*, NBER Working Paper, W5978, 14.
- Ehrlich, I. (1990). The Problem of Development: Introduction, *Journal of Political Economy*, 5.
- Empirical Evidence in Taiwan, Japan, and the US. *Applied Economics*, 1993.
- Fajana, O. (1979). Trade And Growth: The Nigerian Experience, *World Development Journal*, 78.
- Ghartey, E. (1993). Causal Relationship between Exports and Economic Growth: Some Empirical Evidence in Taiwan, Japan, and the US. *Applied Economics*, 25(8), 1145.
- Ghartey, E. (1993). Causal Relationship Between Exports and Economic Growth : Some Emprical Evidence in Taiwan, Japan and US, *Applied Economics*, 25(8), 1145.
- Greenaway, D., Morgan, W. and Wright, P. (2002). Trade Liberalisation And Growth In Developing Countries. *Journal Of Development Economics*, 244.
- Grossman, G.M. and Helpman E. (1994). Endogenous Innovation in the Theory of Growth, *Journal of Economic perspectives*, 27.
- Haberler, G. (1933). *The Theory of International Trade*. London, George Allen and Unwin, 177.
- Harrod, R. (1939). An Essay in Dynamic Theory, *Economic Journal*, 15.
- Hunt, E. K. (2005). *İktisadi Düşünce Tarihi*, Dost Kitapevi.
- Jones, C.I. (2001). *İktisadi Büyüme Giriş*, Literatür Yayınları.
- Jung, S.W. and Marshall, P.J. (1985). Exports, Growth And Causality In Developing Countries. *Journal Of Development Economics*, 12.
- Karunaratne, N.D. (1997). High-Tech Innovation, Growth And Trade Dynamics In Australia. *Open Economies Review*, 170.
- Kavoussi, R. (1984). Export Expansion And Economic Growth: Further Empirical Evidence. *Journal Of Development Economics*, 250.
- Kazgan, G. (1988). *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*. İstanbul:Altın Kitapevi Yayınları, 2. Basım.
- Kazgan, G. (1999). *Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul:Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kazgan, G. (2008). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul:Remzi Kitapevi, (dipnotta yok)

- Kazgan, G. (2008). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitapevi, 95.
- Khan, A., Malik, A. ve Hasan, L. (1995). *Export Growth And Causality: An Application Of Cointegration And Ecm Model*. The Pakistan Development Review.
- Kılıçbay, A. (1994). *Türk Ekonomisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 102.
- Kibritçioğlu A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri, *AÜ SBF Dergisi*, 53, 214.
- Korum, U. (1977). *Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamisi: Bir Değerlendirme*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 408, 27.
- Krueger, A.O. (1978). *Foreign Trade Regimes And Economic Development: Liberalization Attempts And Consequences*, Cambridge (Mass.): Balinger, 86.
- Leontief, W. (1954). Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Re-examined. *Economia Internazionale*, VII(1), 3-32.
- Lucas R.E. (1988). On The Mechanics of Economic Development, *Journal of Monetary Economics*, 4.
- Mankiw N. G. (2009). *Makroekonomi*, Eflatun Yayınevi, 214.
- Mankiw, N.G. (1995). Growth of Nations, *Brooking Papers on Economic Activity*, 283.
- Marshall, A. (1922). *Money, Credit and Commerce*. Macmillan, 158.
- Michaely, M. (1977). Exports And Growth: An Empirical Investigation. *Journal Of Development Economics*, 50-53.
- Mill, J. S. (1965). *Principles of Political Economy*, (1848) . New York: Kelly, 600 -601.
- Moschos, D. (1989). Export, Expansion, Growth and the Level of Economic Development: An Empirical Analysis, *Journal of Development Economics*, 30, 93.
- Ohlin, B. (1933). *International and Interregional Trade*, Harvard University Press, 29.
- Özgüven, A. (1988). *İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması*, Filiz Kitapevi, 98.
- Özmen, E. ve Furtun, G. (1998). *Export-led growth hypothesis and the Turkish data: An empirical investigation*. METU Studies in Development, 503.
- Paine, S. (1972). Turkey's First Five-Year Development Plan 1963-1967: A Different Assesment. *The Economic Journal*, 697.
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Bursa: Ezgi Kitap Evi Yayınları, 17.
- Posner, M. V. (1961). *International Trade and Technical Change*. Oxford Economic Papers, 323-341.

- Rebello, S.T. (1991). Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth, *Journal of Political Economy*, 510.
- Romer, D. (1993). Openness And Inflation: Theory And Evidence. *Quarterly Journal Of Economics*, 872.
- Romer, D. (1996). *Advanced Macroeconomics*, The McGraw-Hill Companies Inc.
- Romer, P.M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth, *Journal of Political Economy*, 1012.
- Romer, P.M. (1990). Endogenous Technological Change, *Journal of Political Economy*, 79.
- Sachs, J. and Warner, A. (1995). Economic Reform And The Process Of Global Integration. *Brookings Papers On Economic Activity*, 1, 24.
- Saraçoğlu, B. (1997). *İhracat Önderliğinde Büyüme Politikası ve Türkiye İhracatında Beklenen Yapısal Değişiklikler*, İktisat, İşletme ve Finans.
- Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Shan, J.Z. and Sun, F. (1998). Export-Led Growth Hypothesis For Australia: An Empirical Reinvestigation. *Applied Economics Letters*, 428.
- Sharma, S.C., Norris, M. and Cheung, D.W. (1991). Exports And Economic Growth In. Industrialized Countries. *Applied Economics*, 708.
- Sinha, D. and Sinha, T. (1999). *Openness, Investment And Economic Growth In Latin American Countries, Paper Presented At The Sixty-Third Annual Meeting Of The Midwest Economic Association*. Nashville, Tennessee.
- Skousen, M. (2003). *Modern İktisadın İnşası*, Liberte Yayınları, 109.
- Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7.
- Solow, R. A. (?). Contribution to the Theory of Economic Growth, *Quarterly Journal of Economics* 70, 65.
- Şahinöz, A. (2001). *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*. Ankara: İmaj Yayın Evi, 307.
- Tuncer, İ. (2002). Türkiye’de İhracat, İthalat Ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980–2000). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(9), 106.
- Tyler, W. (1981). Growth And Export Expansion In Developing Countries: Some Empirical Evidence. *Journal of Development Economics*, 30.
- Vaitsos, C.V. (2003). *Growth Theories Revisited: Enduring Questions With Changing Answers*, Unu / Intech Discussion Paper, 10.
- Vernon, R. (1966). International Investment and International Trade in the Product Cycle. *The Quarterly Journal of Economics*, 80(2), 206-207.

- Voivodas, C.S. (1973). Exports, Foreign Capital Inflows And Economic Growth. *Journal Of International Economics*, 349.
- Yıldırım, K. ve Karaman, D. (2003). *Makroekonomi, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları* Vakfı Yayınları, Eskişehir, 145,478.
- Yılmaz, Ş. E. (1992). *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Yiğidim, A. ve Köse, N. (1997). İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980-1996). *Ekonomik Yaklaşım G.Ü. İktisat Bölümü Dergisi*, 85.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : GÜLER, Ali
 Uyruğu : TC.
 Doğum tarihi ve yeri : 08.11.1968- Alanya/ANTALYA
 Medeni hali : Evli
 Telefon : 0532 657 04 39-0312 408 71 04
 e-mail : aliguler68@gmail.com , aguler@dpb.gov.tr

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
	Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü	Haziran 1992

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
1994 – 1997	Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı	DP. Uzman Yardımcısı
1997 – 2009	Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı	DP. Uzmanı
24/04/2009-...	Devlet Personel Başkanlığı	Daire Başkanı

Yabancı Dil : İngilizce, Almanca (Orta Düzeyde)

Yayınlar

- * Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması basılmamış kurum içi çalışma
- *Cumhuriyetten Günümüze Kamu İktisadi Teşebbüsleri Personel Rejimi ve Sözleşmeli Personel Uygulaması (Yayımlanmamış Devlet Personel Uzmanlığı Tezi)
- *Japonya Kamu Yönetimi Raporu

Hobiler Yüzmek ve Tenis Sporu yapmak, kitap okumak

GAZİ GELECEKTİR..

University of Toronto

